

Τα μνημεία της Αιτωλοακαρνανίας κατά την υλοποίηση της Προγραμματικής Σύμβασης Αμβρακικού του Λάζαρου Κολώνα

Η ένταξη και των μνημείων στην αναπτυξιακή διαδικασία μεγάλων και ζωτικών περιοχών της πατρίδας μας αποτελεί μία από τις καλύτερες επιλογές της πολιτείας στα θέματα προστασίας και ανάδειξης της μνημειακής κληρονομιάς του λαού μας.

Η περίπτωση του Αμβρακικού, παρά τη βραχύχρονη διάρκεια της ομώνυμης Προγραμματικής Σύμβασης, κατά την άποψή μας υπήρξε ένα από τα καλύτερα παραδείγματα παρέμβασης επί συνόλων μνημείων, που θα πρέπει να ληφθεί σοβαρά υπόψη για παρόμοιες μελλοντικές αποφάσεις. Μια περιοχή, όπως του Αμβρακικού Κόλπου, που από τα προϊστορικά χρόνια υπήρξε ένας από τους σημαντικότερους βιοτικούς πόλους έλλξης διαφόρων ανθρωπίνων ομάδων, σε ό,τι αφορά τα μνημεία της, δεν ήταν δυνατόν να αντιμετωπιστεί διαφορετικά. Με τη διάθεση και απορρόφηση μιας ικανοποιητικής χρηματοδότησης, εκατό περίπου εκατομμυρίων δρχ. συντελέστηκε μεγάλο και σημαντικό αρχαιολογικό έργο. Κατά την υλοποίηση της Προγραμματικής Σύμβασης του Αμβρακικού (Π.Σ.Α.) ασχοληθήκαμε με τα μνημεία της παράκτιας προς τον Αμβρακικό περιοχή της Αιτωλοακαρνανίας, όπου έχουμε και τη νομική ευθύνη της προστασίας τους. Στην πλευρά αυτή του Αμβρακικού, μήκους 100 περίπου χλμ., από το Μενίδι ως το Άκτιο, υπάρχουν πολλές αρχαίες εγκαταστάσεις (εικ. 1), εκ των οποίων άλλες ήταν γνωστές από τα ορατά τους στοιχεία (οχυρώσεις, θεμέλια κτιρίων κ.λπ.) και άλλες ήρθαν για πρώτη φορά στο φως, από τις ανασκαφές που διενεργήσαμε εκεί. Όπως θα δούμε στη συνέχεια, ορισμένες από αυτές τις αρχαίες εγκαταστάσεις, που για πρώτη φορά ήρθαν στο φως, δεν αυξάνουν απλά τον αριθμό των αρχαίων θέσεων της περιοχής, αλλά με τα σημαντικά και μοναδικά στοιχεία τους διαμορφώνουν νέα δεδομένα με τη διαχρονική παρουσία του ανθρώπου στην περιοχή της Ακαρνανίας. Αν και απολογιστικού χαρακτήρα, θα επιχειρήσουμε ακολουθώντας τη διαδρομή από ΒΔ προς ΝΔ, να εκθέσουμε και από εδώ το έργο που συντελέστηκε στην περιοχή χάρη στην Προγραμματική Σύμβαση Αμβρακικού.

Αμφιλοχικό Άργος

Στον οικισμό Καινούργιο της κοινότητας Αμπελακίων, που απέχει 12 χλμ. από την Αμφιλοχία και βρίσκεται ανατολικά του οδικού άξονα Αμφιλοχίας - Άρτας, σε μία από τις ήπιες απολήξεις ενός από τα προς τον Αμβρακικό πρόβουνα, του Μακρυνόρους, διατηρούνται τα ερείπια αρχαίας πόλης, η οποία ταυτίζεται με τη γνωστή από το Θουκυδίδη¹ σημαντική πόλη της Ακαρνανίας, το Αμφιλοχικό Άργος². Από αυτή την τόσο σημαντική πόλη (εικ. 2, 3β), που κυριαρχούσε από τον 5ο αι. π.Χ. στην εύφορη παρά-

κτια πεδινή περιοχή, διατηρούνται ορατά τμήματα της οχύρωσής της, τα θεμέλια δημοσίων και ιδιωτικών κτιρίων, ίχνη του θεάτρου³ (εικ. 4) από ψαμμιτολιθικούς ογκόλιθους που κατά τόπους είναι πολύ μεγάλων διαστάσεων και οι αρμοί τους σε ορισμένα σημεία είναι λοξοί. Αξιοσημείωτη είναι η μεγάλη ποικιλία ως προς τις κατόψεις των πύργων (εικ. 5). Το βόρειο τείχος φέρει μεγάλους τετράγωνους πύργους που υψώνονται στις αλλαγές διεύθυνσης του τείχους. Από τους πύργους εντυπωσιακός είναι εκείνος της ΒΑ γωνίας του περιβόλου, που δεσπόζει της περιοχής και ελέγχει όλες τις προσβάσεις προς την αρχαία πόλη. Από εδώ και προς τα νότια κατέρχεται απότομα το ανατολικό σκέλος του περιβόλου το οποίο σώζει τρεις πύργους. Από τα άλλα δύο σκέλη το δυτικό δεν έχει διασωθεί, ενώ το νότιο σώζεται αποσπασματικά και παρακολουθείται δύσκολα (εικ. 2, 6α, β, 7).

Πλησίον της πόλης διέρχεται ο χείμαρος Ποτόκος. Μεταξύ του χείμαρου και των τειχών, πολυάριθμα ίχνη θεμελίων υποδηλώνουν την ύπαρξη σημαντικών κτισμάτων στα ΝΑ της πόλης. Μάλιστα στη σημερινή κοίτη του Ποτόκου⁴ διενεργήθηκε από την αρχαιολόγο Ν. Σαραγά σύντομη αρχαιολογική ανασκαφή από την οποία ήρθαν στο φως θεμέλια σπιτιών και τάφοι της παλαιοχριστιανικής περιόδου. Η ίδια αρχαιολόγος το έτος 1989 διενήργησε σωστική ανασκαφή στο κτήμα Παπαζέκου⁵, όπου ήρθαν στο φως θεμέλια δημοσίου κτιρίου δομημένα από ασβεστόλιθο Παλιαυλής αρίστης διατήρησης (εικ. 8). Πολυάριθμοι κιβωτιόσχημοι τάφοι που είναι ορατοί στα δυτικά και ΝΑ της οχύρωσης, υποδηλώνουν την πορεία δύο αρχαίων δρόμων της πόλης, ενός προς την Ήπειρο στα βόρεια και ενός άλλου προς τα ανατολικά, στην ορεινή ενδοχώρα της Ακαρνανίας. Τρεις από αυτούς τους τάφους που ήταν κιβωτιόσχημοι και συλημένοι, ερευνήθηκαν παλαιότερα στη θέση Κάμπος Αμπελακίου⁶ (εικ. 9) ενώ αποκαλύφθηκε και τμήμα τοίχου που ίσως ανήκει σε ταφικό περίβολο. Στην περιοχή αυτή παρατηρούνται διάσπαρτες λιθόβλινθοι, ίσως από ταφικά κτίσματα. Συλημένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι βρέθηκαν ακόμα στις θέσεις Μπαλωμάτια⁷ και Λουτρό (Κατσαρέλα)⁸. Κατά τις εργασίες καθαρισμού, σχεδίασης, φωτογράφισης και σωστικής ανασκαφής που έγιναν εκεί στο πλαίσιο υλοποίησης της Προγραμματικής Σύμβασης Αμβρακικού, μεταξύ άλλων περιουλλέχθηκαν επιτύμβιες στήλες (εικ. 10) και διάφορα άλλα έργα μικροτεχνίας, που τώρα στεγάζονται στο Μουσείο Αγρινίου.

Παλιαυλή (αρχαίες Κρήνες):

Ακολουθώντας την εθνική οδό από το Αμφιλοχικό Άργος προς την Αμφιλοχία, στο έκτο χλμ. από αυτή, δυτικά της εθνικής οδού και στο οβάλ πλάτωμα χαμηλού λόφου που οι ντόπιοι το ονομάζουν Παλιαυλή, διατηρείται η οχύρωση και τα θεμέλια κτιρίων μιας άλλης άγνωστης πόλης της αρχαίας Ακαρνανίας (εικ. 11β).

Ο Λ. Κολώνας είναι αρχαιολόγος, Προϊστάμενος της Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Εικ. 1. Παράκτιοι αρχαιολογικοί χώροι Αιτωλοακαρνανίας στην περιοχή Αμβρακικού.

Σπουδαίοι περιηγητές¹⁰ και αρχαιολόγοι πιστεύουν πως τα ερείπια στη θέση Παλιαυλή πρέπει να ταυτιστούν με τη μνημονευόμενη από το Θουκυδίδη θέση Κρήνες¹¹. Ανασκαφική έρευνα δεν διενεργήθηκε ακόμα στην αρχαία πολίχνη, ώστε με την ανεύρεση κάποιου επιγραφικού στοιχείου να επιβεβαιωθεί η ταύτιση της. Στο πλαίσιο της υλοποίησης της Π.Σ.Α. και προκειμένου να εξασφαλισουμε περισσότερα στοιχεία της αρχαίας εγκατάστασης, πραγματοποιήσαμε σχολαστικό καθαρισμό όλων των ορατών στοιχείων¹². Η άγρια βλάστηση που οργιάζε και εδώ δεν επέτρεπε ούτε τη φωτογράφιση ούτε την επιστημονική σχεδίαση του τείχους και των θεμελίων κτιρίων, εργασίες απαραίτητες για περαιτέρω σχεδιασμό προστασίας και ανάδειξης της αρχαίας πολίχνης (εικ. 11α, β, 12).

Ο οχυρωματικός της περίβολος, σχεδόν σε όλο το μήκος και το ύψος του, είναι ιδιαίτερα κακοδιατηρημένος (εικ. 12, 13). Η κατάσταση αυτή οφείλεται στο πρόχειρο και βεβιασμένο της δόμησής του, για την οποία χρησιμοποιήθηκαν ντόπιες πλάκες αοβεστολιθίου. Οι πλάκες αυτές, ανάλογα με τις κατά περίπτωση δομικές ανάγκες, ποικίλουν σε σχήμα και μέγεθος (εικ. 14α). Ετσι έχουμε πλάκες παραλληλεπίπεδες, πεπλατυσμένες, ορθογωνισόημες, τραπεζιόσχημες, τριγωνικές και ακανονίστου σχήματος. Οι προσόψεις είναι χοντρολαξευμένες έως εντελώς ακατέργαστες (εικ. 14β). Θα έλεγε κανείς ότι εδώ έχουμε την περιτείχιση κάποιου αγροκτήματος και όχι την οχύρωση μιας πόλης. Η ύπαρξη όμως εντός του περιβόλου θεμελίων κτιρίων (εικ. 12) δεν παρέχουν τη δυνατότητα για ερμηνεία διαφορετικής εκίνησης της οχύρωσης της πόλης.

Η θέση στην οποία σώζονται τα περιγραφέντα ερείπια δεσπόζει ολόκληρης της χερσονήσιας και θαλάσσιας περιοχής. Πρόκειται για μια θέση στρατηγική, απ' όπου μπορεί να

ασκηθεί έλεγχος σε όλα τα περάσματα. Αν και δεν έχουμε ανασκαφικά στοιχεία θα μπορούσαμε να πούμε ότι η θέση αρχικά πρέπει να αποτελούσε στρατιωτικό σταθμό, ο οποίος λόγω της τακτικής παρουσίας εκεί φρουρών, μετέβληθη σε πολίχνη. Παρόμοιες περιπτώσεις στην Αιτωλοακαρνανία έχουμε και σε άλλες περιοχές¹³. Δεν αποκλείεται στον ένα και μοναδικό πύργο που υπάρχει στο Ν άκρο της Ακρόπολης να ενσωματώθηκε ο περίβολος που σε ανύποπτο χρόνο και για περισσότερη ασφάλεια έκτισαν οι φρουροί που υπήρχαν εκεί για μεγάλα χρονικά διαστήματα. Μπορεί όμως να έγινε και το αντίθετο. Δηλαδή να έγινε ενσωμάτωση του πύργου στον περίβολο στα χρόνια της καθόδου του Φιλίππου. Πάντως, το σύστημα άμυνας του περιβόλου ήταν οι συνεχείς οδοντώσεις σε όλη την περίμετρο του τείχους που έχει μήκος

660μ. και πάχος 2.70-3μ. Οδοντώσεις έχουμε και σε άλλες οχυρώσεις πόλεων της Αιτωλοακαρνανίας, οι οποίες εμπλουτίζονται και με την παρεμβολή πύργων.

Ο καθαρισμός του εσωτερικού της πολίχνης βοήθησε στο να γίνουν περισσότερο σαφή τα θεμέλια, είτε των σπιτιών, είτε των αταύτιστων δημοσίων κτιρίων (εικ. 12). Σε δύο μάλιστα από αυτά τα κτίρια αποκαλύφθηκαν και τα κατώφλια των εισόδων τους.

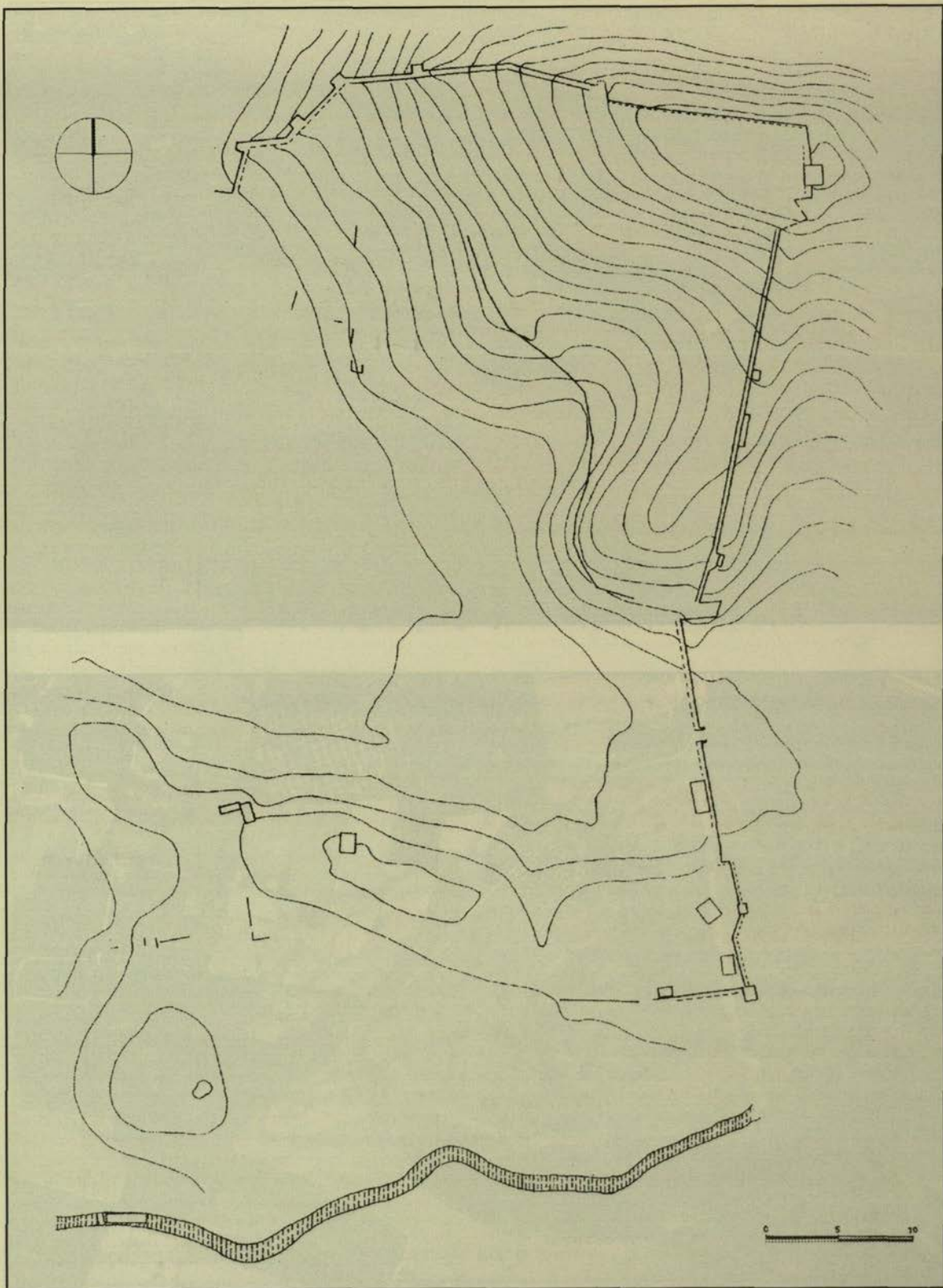
Καθαρισμός έγινε και στη γνωστή από παλαιά υπάρχουσα εκεί δεξαμενή, της οποίας διατηρείται μέρος του κονιάματος, με το οποίο ήταν εσωτερικά επιχρισμένη.

Αμφιλοχία. Αρχαία Λιμναία

Το πόσο σημαντικό ρόλο έπαιξε η Π.Σ.Α. στην έρευνα και ανάδειξη της μνημειακής κληρονομιάς της περιοχής, το διαπιστώνει κανείς από τη δραστηριότητα που ανέπτυξε το δημιουργηθέν στην Αμφιλοχία κλιμάκιο της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας. Το κλιμάκιο αποτέλεσαν, μία αρχαιολόγος, ένας αρχιτέκτονας, μία σχεδιάστρια και τρεις ειδικευμένοι τεχνίτες.

Η πρώτη παρέμβαση έγινε στα ερείπια της αρχαίας Λιμναίας¹⁴, που βρίσκεται στον υπερκείμενο της Αμφιλοχίας λόφο και τα τείχη της κατέχονται ως τη θάλασσα (εικ. 15, 16). Αρχικά και υπό την άμεση εποπτεία του αρχαιολογικού κλιμακίου Αμφιλοχίας, πολυμελές συνεργείο εργατών της περιοχής ανέλαβε και ολοκλήρωσε τον πλήρη καθαρισμό¹⁵ από την άγρια βλάστηση όλης της έκτασης που καταλαμβάνει η αρχαία πόλη, ώστε να καταστεί δυνατή η προσέγγιση και μελέτη όλων των ορατών στοιχείων της (τείχος, πύργοι, θεμέλια κτιρίων, κ.λπ.). Για τον ίδιο σκοπό, καθαρισμός έγινε και στην εξωτερική πλευρά

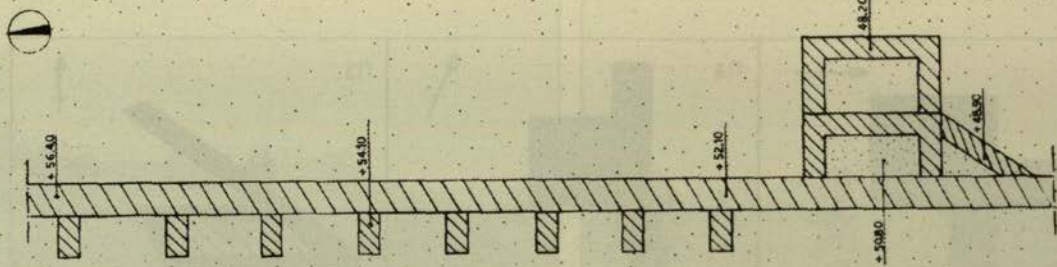
Εικ. 2. Αμφιλοχικό Άγιος. Σχέδιο οχύρωσης

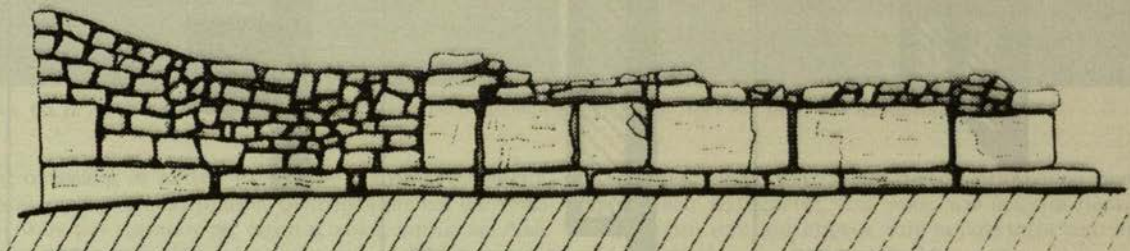

Εικ. 3α, β. Αμφιλοχικό Άργος. Γενική άποψη του χώρου πριν και μετά τον καθαρισμό (αεροφωτογραφίες Λ. Κολώνα).

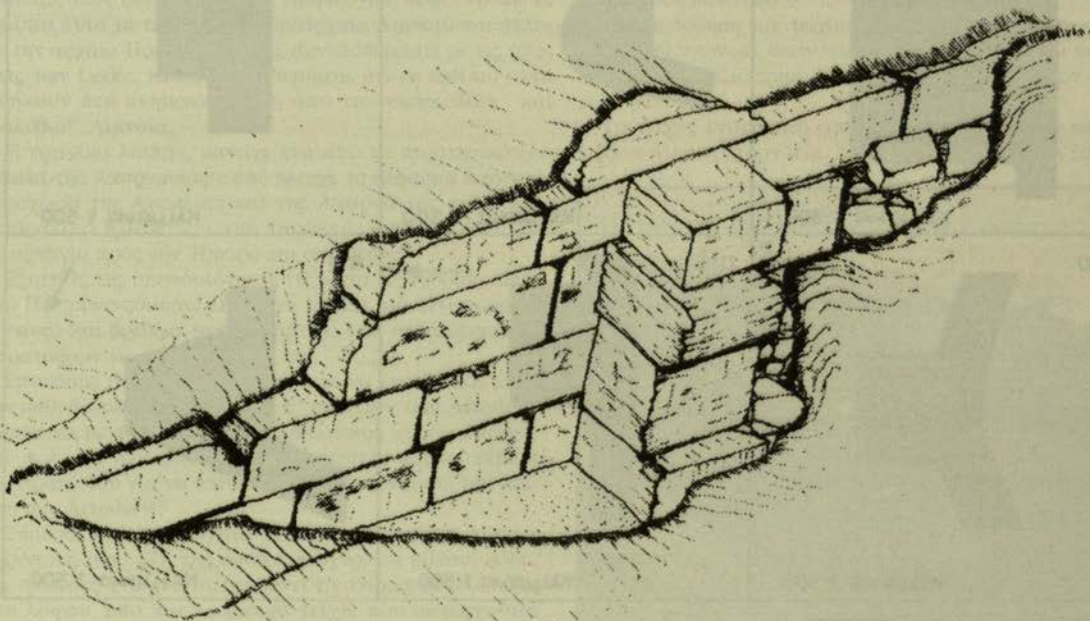

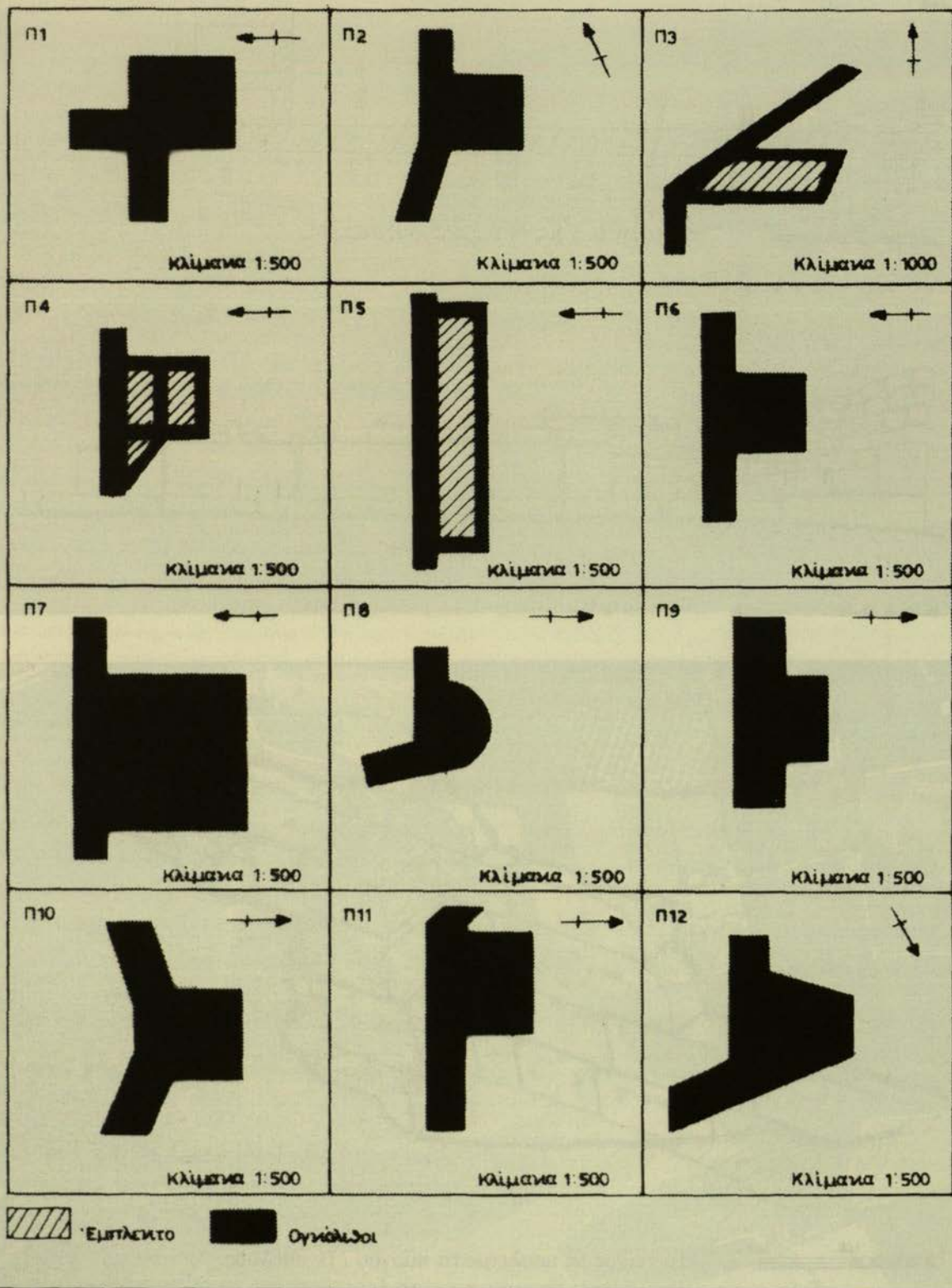
Κάτοψη τείχους Ν.Α. σκέλους και Π4

Όψη τμήματος τείχους με μεταγενέστερες επισκευές

Το τείχος με υπολείματα πύργου, Β. σκέλους

Εικ. 5. Αμφιλοχικό Άρτος. Τυπολογία πύργων - κατόψεις.

Εικ. 6α, β. Αμφιλοχικό Άργος. Τμήμα του νοτίου σκέλους της οχύρωσης πριν και μετά τον καθαρισμό.

της οχύρωσης σε ακτίνα 10 περίπου μέτρων. Του καθαρισμού ακολούθησε λεπτομερής φωτογράφιση και αποτύπωση όλων των ερειπίων της αρχαίας πόλης καθώς και δοκιμαστική ανασκαφική τομή πλησίον της εκκλησίας της Αγ. Τριάδας.

Όπως συμβαίνει και με άλλες αρχαίες πόλεις της πατρίδας μας, έτσι και για τη Λιμναία, μέχρι στιγμής, δεν υπάρχει επιγραφικό στοιχείο για την ασφαλή ταύτισή της. Πολλοί¹⁶ είναι εκείνοι που ασχολήθηκαν με τα ερείπια που βρίσκονται στον υπερκείμενο της Αμφιλοχίας λόφο. Άλλοι τα ερείπια αυτά τα ταύτισαν με την αρχαία Λιμναία και άλλοι με την αρχαία Ηράκλεια. Εμείς συντασσόμαστε με τις απόψεις των Leake, Heuzey και Ρωμαίου, ότι τα ερείπια αυτά ανήκουν στη μνημονευόμενη από τον Θουκυδίδη¹⁷ και Πολύβιο¹⁸, Λιμναία.

Η Λιμναία λοιπόν, κατείχε ένα από τα στρατηγικότερα σημεία της Ακαρνανίας αφού ήλεγχε το πέρασμα από την ενδοχώρα της Αιτωλίας και της Ακαρνανίας προς τον Αμβρακικό Κόλπο και την παράκτια διάβαση από την Ακαρνανία προς την Ήπειρο και αντίθετα.

Εξαιτίας της σπουδαιότητάς της κατά τις εχθροπραξίες του Πελοποννησιακού Πολέμου έπαιξε σημαντικό ρόλο, γι' αυτό και βρέθηκε στο στόχαστρο των αντιμαχομένων παρατάξεων για την κατάληψή της.

Σπουδαίο ρόλο η Λιμναία πρέπει να έπαιξε και κατά την κάθοδο του Φιλίππου του Ε' εναντίον των Αιτωλών. Σύμφωνα με τον Πολύβιο¹⁹, ο Φίλιππος χρησιμοποίησε την πόλη ως αγκυροβόλιο όπου μετέφερε και αποβίβασε το στρατό του για να επιτεθεί κατά του Θέρμου, του κοινού των Αιτωλών.

Σήμερα από την αρχαία πόλη διατηρούνται τόσο η ακρόπολη (εικ. 17), της οποίας η οχύρωση μήκους 450μ. και πλάτους 270 μ. καταλαμβάνει το ανισόπεδο πλάτωμα του λόφου, όσο και τα μακρά τείχη, που κατέρχονται προς το μυχό του Αμβρακικού και είχαν στόχο να προστάξουν τη βορεινή και βορειοδυτική πλευρά της ακρόπολης. Τα μακρά τείχη δεν διατηρούνται καθόλο το μήκος τους, το τμήμα δε πλησίον της θάλασσας, φαίνεται ότι έχει καθαιρεθεί και εξαφανιστεί τελείως στα χρόνια της τουρκοκρατίας.

Το δυτικό μακρό τείχος είναι σχεδόν ευθύγραμμο χωρίς πυργοειδείς κατασκευές. Στο ύψος που σώζεται σήμερα αποτελείται από μία παρειά, που διακόπτεται από δύο πλάγιες πυλίδες.

Το ανατολικό μακρό τείχος διατηρείται καλύτερα και σε μεγάλο ύψος που μερικές φορές φτάνει και τα 5-6μ. (εικ. 18, 19). Παρουσιάζει γωνιώδεις εσοχές και ενισχύεται από τέσσερις ορθογώνιες διατομής πύργους. Από τις κλίμακες που οδηγούσαν στις επάλξεις σήμερα διατηρούνται σε κακή κατάσταση μόνο δύο²⁰.

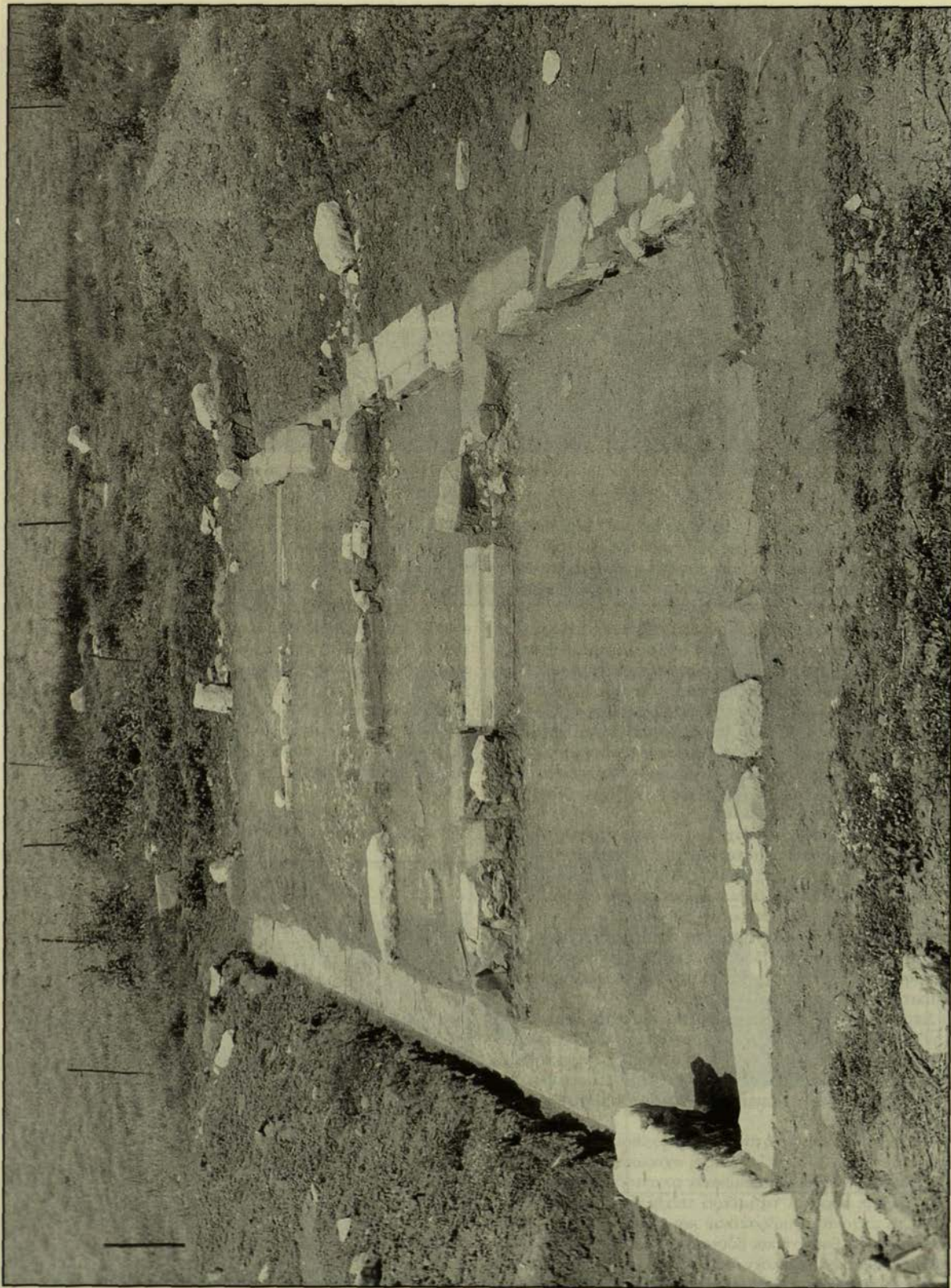
Για τη δόμηση του τείχους χρησιμοποιήθηκαν τα συστήματα, πολυγωνικό, ακανόνιστο τραπεζιόσχημο και ψευδοϊσόδομο τραπεζιόσχημο, που χρονολογούνται στον 4ο αι. π.Χ. (εικ. 20).

Το τείχος ενισχύεται από σειρά εφραπτομένων σε αυτό ορθογωνίων πύργων (εικ. 21) και διακόπτεται για τις ανά-

Εικ. 7. Αμφιλοχικό Άργος. Τμήμα του τείχους κατά τον καθαρισμό

Εικ. 8. Αμφιλοχικό Άσγος. (Κτήμα Παπαζέκου). Θεμέλια τετράγωνου οικοδομήματος.

Εικ. 9. Αμφιλοχικό Άγρος. (Κάμπος Αμπελακίου). Συλημένοι κιβωτιόσχημοι τάφοι.

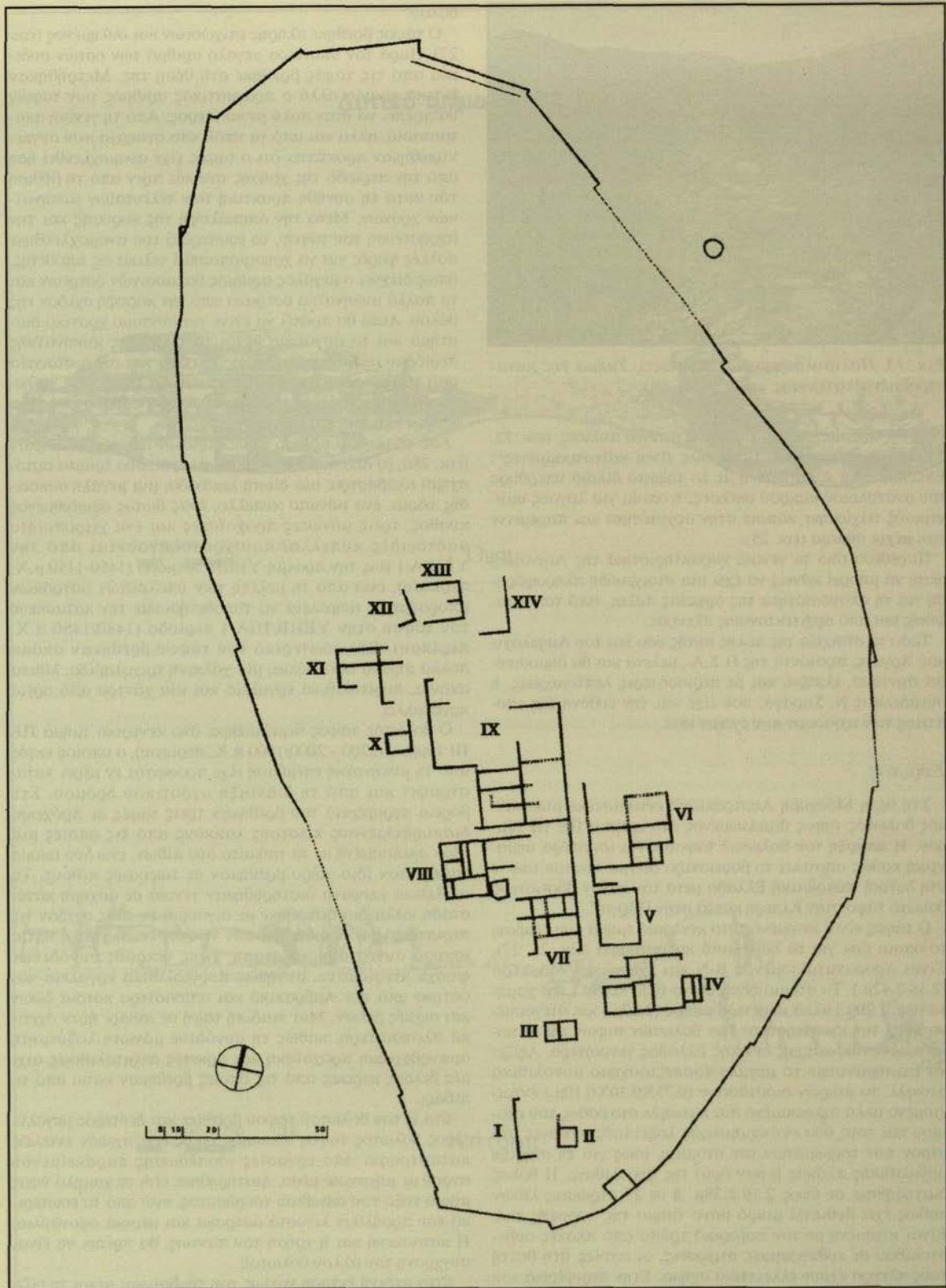
Εικ. 10. Αμφιλοχικό Άγρος. Τμήμα ανάγλυφης επιτύμβιας στήλης.

Εικ. 11α, β. Παλιαυλή (αρχαίες Κρήνες). Γενική άποψη του χώρου πριν και μετά τον καθαρισμό. (αεροφωτογραφίες Λ. Κολώνα)

Εικ. 12. Παλαιουλή (αρχαίες Κρήνες); Σχέδιο οχύρωσης και θεμελίων κτιρίων.

Εικ. 13. Παλιανλή (αρχαίες Κρήνες);. Τμήμα της καταστραμμένης οχύρωσης.

γκες της αρχαίας πόλης από οκτώ ή εννέα πυλίδες (εικ. 22, 23, 24), ορισμένες από τις οποίες είναι κατεστραμμένες²¹. Εντυπωσιακή είναι εκείνη με το τοξωτό δίλιθο υπέρθυρο του ανατολικού μακρού σκέλους, η οποία για λόγους αμυντικούς τειχίστηκε κάποτε στην αρχαιότητα και παρέμεινε έτσι μέχρι σήμερα (εικ. 25).

Παρέθεσα εδώ τα γενικά χαρακτηριστικά της Λιμναίας, ώστε να μπορεί κανείς να έχει μία στοιχειώδη πληροφόρηση για τη σπουδαιότητα της αρχαίας πόλης, από τοπογραφικής και από αρχιτεκτονικής πλευράς.

Τόσο τα στοιχεία της πόλης αυτής όσο και του Αμφιλοχικού Αργούς, προϋόντα της Π.Σ.Α., μελετά και θα δημοσιεύσει σύντομα, ελπίζω, και με περισσότερες λεπτομέρειες, η συνάδελφος Ν. Σαραγά, που είχε και την ευθύνη της εποπτείας των εργασιών που έγιναν εκεί.

Εύριπος

Στη θέση Μόσχοβη Λουτρακίου²² εντοπίστηκε μυκηναϊκός θολωτός τάφος θεμελιωμένος στα ερείπια ΠΕ III τύμβου. Η ύψωση του θολωτού τάφου είναι ιδιαίτερα σημαντική καθώς αποτελεί το βορειότερο δείγμα τέτοιου τάφου στη δυτική ηπειρωτική Ελλάδα μετά τον πλέον βορειότερο θολωτό τάφο στην Κίτερη κοντά στην Πάργα²³.

Ο τάφος είναι κτισμένος στο κεντρικό τμήμα του τύμβου, το οποίο έχει για το λόγο αυτό καταστραφεί (εικ. 26, 27). Είναι προσανατολισμένος Β-Ν και έχει μικρή διάμετρο (2.38-2.42μ.). Το στόμιο είναι στενό (0.57-0.69μ.) και χαμηλό (υψ. 1.20μ.) αλλά ιδιαίτερα μακρύ (2.17μ.) και στεγασμένο κατά την ιδιαιτερότητα των θολωτών τάφων της Αιτωλοακαρνανίας και της δυτικής Ελλάδας γενικότερα. Αξίζει να επισημάνουμε το μεγάλο τραπεζιόσχημο μονολιθικό ανώφλι, το μικρών διαστάσεων (0.75Χ0.30Χ0.10μ.) εντοιχισμένο αλλά αποκομμένο πια κατώφλι στο βάθος του στομίου και τους δύο εντοιχισμένους λαξευτούς αγκώνες στο μέσον των τοιχωμάτων του στομίου, ίσως για τη στήριξη μονολιθικής πλάκας ή σαν όριο της ξηρολιθιάς. Η θόλος διατηρήθηκε σε ύψος 2.19-2.38μ. ή σε 27 στρώσεις λίθων καθώς έχει βυθιστεί μικρό μόνο τμήμα της κορυφής της. Είναι κτισμένη με τον εκφορικό τρόπο από πλάκες ασβεστολιθίου σε ευθύγραμμες στρώσεις, οι οποίες στη θεατή τους πλευρά έχουν ελλειπτικό σχήμα. Στην περιφέρεια του θολωτού τάφου υπάρχει πάκτωμα από ψαμμιτόλιθους και λατύπη από την επί τόπου κατεργασία των δόμων της

θόλου.

Ο τάφος βρέθηκε πλήρης επιχώσεων και συλημένος (εικ. 27). Παρά τον ιδιαίτερα μεγάλο αριθμό των οστών ουδενμία από τις ταφές βρέθηκε στη θέση της. Μετρήθηκαν έντεκα κρανία αλλά ο πραγματικός αριθμός των ταφών θα πρέπει να ήταν πολύ μεγαλύτερος. Από τη γενική ακαταστασία, αλλά και από τα υπόλοιπα στοιχεία που συγκεντρώθηκαν προκύπτει ότι ο τάφος είχε αναμοχλευθεί ήδη από την περίοδο της χρήσης του και πριν από τη βύθισή του κατά τη συνήθη πρακτική των τελευταίων μυκηναϊκών χρόνων. Μετά την αποκάλυψη της κορυφής και την αχρήστευση του τάφου, το εσωτερικό του αναμοχλευθήκε πολλές φορές για να χρησιμοποιηθεί τελικά ως αποθήκη, όπως δείχνει ο μεγάλος αριθμός θαλασσινών όστρεων και τα πολλά μυκηναϊκά όστρακα από την κορυφή σχεδόν της θόλου. Αυτό θα πρέπει να έγινε για σύντομο χρονικό διάστημα και το αργότερο μέχρι το τέλος της μυκηναϊκής περιόδου αφού δεν βρέθηκαν όστρακα και άλλα στοιχεία από τα ιστορικά χρόνια στο εσωτερικό της θόλου, μολονότι στην περιφέρεια του τάφου υπήρχαν σαφέστατα ίχνη από τα κλασικά και ελληνιστικά χρόνια.

Από το μεγάλο αριθμό των οστράκων αποκαταστάθηκαν (εικ. 28α, β) δύο καμπανόσχημοι σκύφοι, δύο τρίωτα αψόσχημα αλάβαστρα, μία δίωτη λεκανίδα, μια μεγάλη ασκοειδής υδρία, ένα μόνωτο κύπελλο, ένας άωτος οξυύθιμος κύαθος, τρεις μόνωτες προχοϊσκες και ένα χειροποίητο μαστοειδές κύπελλο, που χρονολογούνται από την ΥΕΠΙΑ:1 έως την πρώιμη ΥΕΠΙΓ περίοδο (1450-1150 μ.Χ. περίπου), ενώ από τη μελέτη των υπολοίπων οστράκων μπορούμε με ασφάλεια να τοποθετήσουμε την κατασκευή του τάφου στην ΥΕΠΒ/ΠΙΑ:1 περίοδο (1480/1450 π.Χ. περίπου). Στο εσωτερικό του τάφου βρέθηκαν ακόμα πολλά πήλινα σφονδύλια, μία χάλκινη τριχολαβίδα, λίθινα ακόνια, πυριτολιθικά εργαλεία και μία χάντρα από ορεία κρύσταλλο.

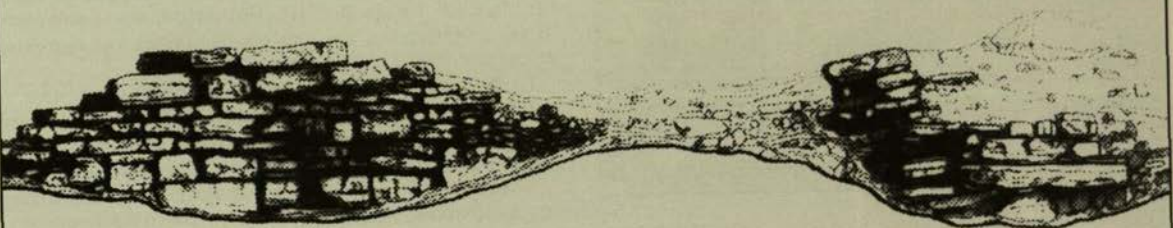
Ο θολωτός τάφος θεμελιώθηκε στο κεντρικό τμήμα ΠΕ III τύμβου (2200 - 2000/1900 π.Χ. περίπου), ο οποίος εκτός από τη μυκηναϊκή επέμβαση είχε πρόσφατα εν μέρει καταστραφεί και από τη διάνοιξη αγροτικού δρόμου. Στη βόρεια περιφέρεια του βρέθηκαν τρεις ταφές σε πρόχειρα διαμορφωμένους κτιστούς λάκκους από τις οποίες μία ήταν σκεπασμένη με τα τμήματα δύο πήθων, ενώ δύο ακόμα ταφές στον ίδιο χώρο βρέθηκαν σε ταφικούς πήθους. Τα σκελετικά λείψανα διατηρήθηκαν γενικά σε άσχημη κατάσταση, αλλά διαπιστώθηκε με σιγουριά σε όλες σχεδόν τις περιπτώσεις η τοποθέτηση των νεκρών σε πλαγία ή υψία ισχυρά συνεσταλμένη στάση. Τους νεκρούς συνόδευαν φτωχά κτερίσματα, συνήθως πυριτολιθικά εργαλεία και όστρακα από τον Αμβρακικό και σπανιότερα κότσια ζώων και αιχμές βελών. Μία παιδική ταφή σε πιθάρι ήταν σχετικά πλουσιότερη, καθώς τη συνόδευε μόνωτη λοξόστητη αμαυρόχρωμη προχοϊσκη και αρκετές πυριτολιθικές αιχμές βελών, μερικές από τις οποίες βρέθηκαν κάτω από το πιθάρι.

Στα Β του θολωτού τάφου βρέθηκε και δεύτερος μεγαλύτερος θολωτός τάφος ο οποίος όμως έχει σχεδόν εντελώς καταστραφεί από εργασίες ισοπέδωσης παρακείμενου αγρού με μηχανικό μέσο. Διατηρήθηκε έτσι σε χαμηλό ύψος μικρό τόξο του οπίσθιου τοιχώματος, ενώ από το εσωτερικό του προήλθαν λιγοστά όστρακα και μερικά σφονδύλια. Η κατασκευή και η χρήση του πάντως, θα πρέπει να είναι σύγχρονη του άλλου θολωτού.

Στην πεδινή έκταση νοτίως του τύμβου και μέχρι τη ρίζα του λόφου Παλιοκάνανα υπάρχουν διάσπαρτοι λίθοι και πολλά όστρακα που ανασφύρηθηκαν κατά καιρούς από τη

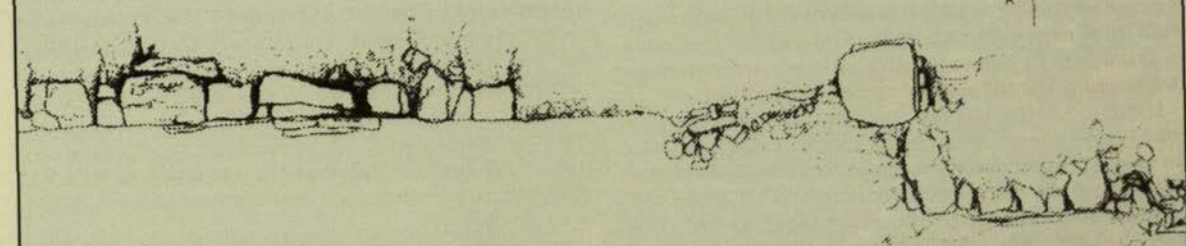

Δυτικό τμήμα τείχους

0 0.50 1.00 2.00 3.00μ

Όψη

0 0.50 1.00 2.00 3.00μ

Κάτοψη

Εικ. 14α. Παλαιανλή (αρχαίες Κρήνες). Σχεδιαστική λεπτομέρεια του τείχους.

Εικ. 14β. Παλαιανή (αρχαίες Κρήνες). Χαρακτηριστικό δείγμα της δόμησης του τείχους.

βαθεία άρση. Δεν χωρά αμφιβολία ότι στο χώρο αυτό υπήρξε ένας ιδιαίτερα εκτεταμένος και πολύ πλούσιος προϊστορικός οικισμός, αν κρίνουμε από τη γεωμορφολογία και τις δυνατότητες της ευρύτερης περιοχής. Ο οικισμός αυτός φαίνεται να έχει ζωή από την ΠΕ ΙΙΙ περίοδο τουλάχιστον, ενώ πιθανή είναι η συνέχιση της ζωής του μέχρι τη ΜΕ ΙΙ περίοδο, όπως φαίνεται από τη μυνιακή κεραμική που περισυλλέχθηκε. Ο οικισμός ανθεί και πάλι στα μυκηναϊκά χρόνια. Τα προβλήματα θα λύσει οπωσδήποτε η ανασκαφή που σχεδιάζουμε στο χώρο, ενώ δεν αποκλείεται ο εντοπισμός και άλλων τύμβων. Πάντως με τα μέχρι τώρα στοιχεία πιστοποιείται για πρώτη φορά η ΠΕ και μυκηναϊκή κατοίκηση στην ακαρνανική ακτή του Αμβρακικού. Μπορούμε επίσης να υποθέσουμε το χαρακτήρα του μυκηναϊκού οικισμού, ο οποίος καθώς βρίσκεται βαθιά μέσα στον κόλπο, θα πρέπει να αποτελούσε έναν θαλάσσιο εμπορικό σταθμό, που μεταξύ των άλλων εξασφάλιζε και την εξωτερική εικοινωνία άλλων απομακρυσμένων από τη θάλασσα μυκηναϊκών κοινοτήτων της Ακαρνανίας, την ύπαρξη των οποίων υποθέτουμε.

Η περιοχή εκτός από την προϊστορική περίοδο κατοικήθηκε έντονα και στις επόμενες περιόδους, μέχρι τα βυζαντινά χρόνια²⁴. Τούτο φαίνεται σαφώς από τα όστρακα και τα διάσπαρτα στους αγρούς αρχιτεκτονικά μέλη (εικ. 29), αλλά και από τη διατήρηση τμημάτων της οχύρωσης κλασικών - ελληνιστικών χρόνων σε παρακείμενο της περιοχής λόφο, ερείπια που ταυτίζονται με την αρχαία πόλη Ευρίπο²⁵. Από την ευνότερη περιοχή υπάρχουν επιγραφικές μαρτυρίες για τη λειτουργία Ασκληπιείου²⁶.

Ο εντοπισμός και η έρευνα του θολωτού τάφου στην περιοχή του Λουτρακίου, αποτελεί για μας τη σημαντικότερη προσφορά της Π.Σ.Α. στην ανάδειξη και αξιοποίηση των μνημείων της περιοχής.

Θύρρειο - Εχίνος - Ηράκλεια - Ανακτόριο - Ακτιο

Μετά την οργανωμένη παρέμβαση μας στους χώρους που περιγράψαμε ήδη, σχεδιάστηκε η παρέμβαση μέσα από τη

Π.Σ.Α. σε πέντε άλλους σημαντικούς αρχαιολογικούς χώρους όπως το Θύρρειο, τον Εχίνο, την Ηράκλεια, το Ανακτόριο και το Ακτιο.

Δυστυχώς όμως ο σχεδιασμός εκείνος ουδέποτε υλοποιήθηκε λόγω μη παράτασης της Π.Σ.Α. από την τότε κυβέρνηση. Ωστόσο θα παραθέσω εδώ κάποιες προκαταρκτικές εργασίες που έγιναν στους χώρους αυτούς πριν από τον τελικό σχεδιασμό της παρέμβασής μας, η οποία όπως είπαμε δεν υλοποιήθηκε.

Θύρρειο

Είναι μία από τις σημαντικές πόλεις της Ακαρνανίας, τα ερείπια της οποίας διατηρούνται στα γεωγραφικά όρια του σημερινού οικισμού Αγ. Βασιλείου, που μετονομάστηκε σε Θύρρειο, παίρνοντας το όνομα της αρχαίας πόλης που υπήρχε εκεί²⁷.

Το Θύρρειο, λέγεται πως ήταν πατρίδα του Πάτρινα, ο οποίος ήταν επικεφαλής των Ακαρνάνων που βοήθησαν τον Αινεία να περάσει από το Ιόνιο στην Ιταλία²⁸.

Αναφορά στην αρχαία πόλη κάνει και ο Ξενοφών για τα γεγονότα του 372 π.Χ. κατά τα οποία, ενώ πολλές πόλεις της Ακαρνανίας προσχώρησαν στην Αθηναϊκή Συμμαχία, το Θύρρειο κράτησε εχθρική στάση και εναντίον του εξεστράτεψε ο Αθηναίος Ιφικράτης. Αν και το αποτέλεσμα της σύγκρουσης δεν είναι γνωστό, όμως ο Ξενοφών²⁹ χαρακτηρίζει τους κατοίκους της πόλης «μάλα αλκιμύους» και την ίδια την πόλη «χωρίον καρτερόν».

Όταν η Ακαρνανία διαμοιράστηκε³⁰ ανάμεσα στους Ηπειρώτες και τους Αιτωλούς, το Θύρρειο αρχικά ανήκε στους Ηπειρώτες. Αργότερα όμως περιήλθε στους Αιτωλούς από τους οποίους απαλλάχθηκε μετά από σκληρούς αγώνες και πρωτοστάτησε μεταξύ άλλων πόλεων στην ίδρυση του κοινού των Ακαρνάνων³¹, στο οποίο συμμετείχε και η Λευκάδα. Ήταν τέτοια η επιρροή του Θυρρείου στο κοινό, ώστε οι συνεδριάσεις γίνοντο εκεί ακόμα και όταν η Λευκάδα ήταν πρωτεύουσα του κοινού³².

Στα χρόνια της ρωμαϊκής επιρροής στην περιοχή και ειδικότερα με την προσχώρηση της Λευκάδας σ' αυτή, το Θύρρειο γίνεται πρωτεύουσα του κοινού των Ακαρνάνων. Τότε μεταξύ των κατοίκων δημιουργούνται δύο ομάδες, οι φιλορωμαϊκοί και οι αντιρωμαϊκοί³³. Στους τελευταίους προσπάθησε να στηριχθεί ο Αντίοχος Γ' της Συρίας για να πετύχει την προσχώρηση Ακαρνανικών πόλεων στη συμμαχία Αντιόχου - Αιτωλών. Μία ενέργεια που απέτυχε λόγω ισχυρής αντίδρασης των φίλων των ρωμαίων. Στον Ιο αι. συνάπτει ειδική συνθήκη με τη Ρώμη και γίνεται Civitas foederata, διατηρώντας και το δικαίωμα της νομοταξοκοπίας. Το Θύρρειο επισκέφθηκε και ο Κικέρων το 50 π.Χ.³⁴, ο οποίος φιλοξενήθηκε εκεί από τον φιλορωμαϊκά διακείμενο Ξενομένη.

Με την ίδρυση της Νικόπολης το 31 π.Χ. αρχίζει και η παρακμή του Θυρρείου, αφού πολλοί από τους κατοίκους του μεταφέρθηκαν στη Νικόπολη και μαζί με άλλους Ακαρνάνες αποτέλεσαν τους νέους κατοίκους αυτής³⁵.

Θέωρησα σκόπιμο να αναφερθώ στο ιστορικό περιβάλλον της αρχαίας πόλης για να θυμίσω το πόσο σημαντική ήταν αυτή η πόλη της Ακαρνανίας και το πόσο σπουδαίο ρόλο έπαιξε, διεθνώς θα έλεγε κανείς, στο ιστορικό γίγνεσθαι της πατρίδας μας.

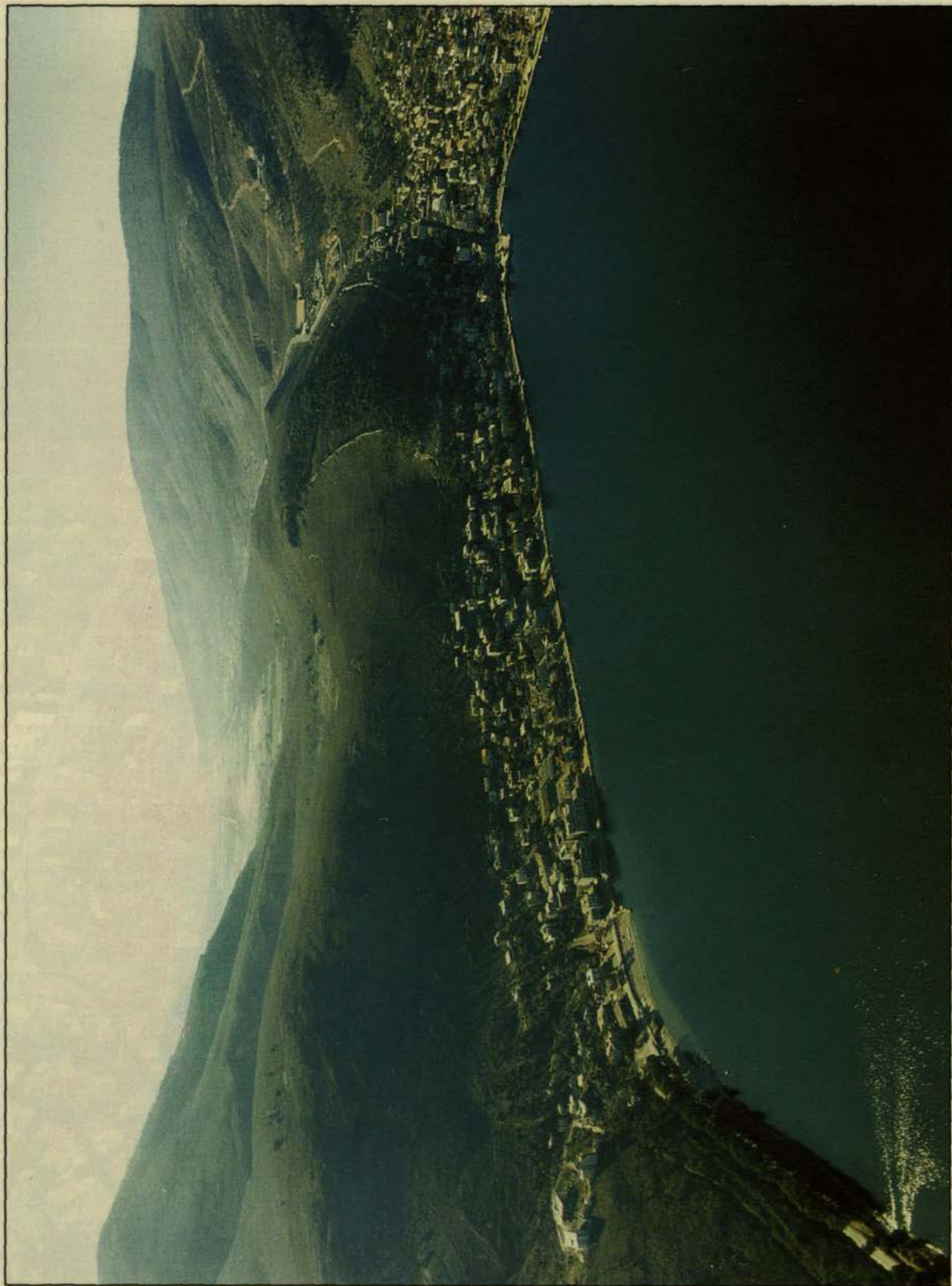
Αυτή την τόσο σημαντική ακαρνανική πόλη είχαμε προγραμματίσει να καθαρίσουμε από τη βλάστηση, να φωτογραφίσουμε και να αποτυπώσουμε όλα τα ορατά ερείπιά της, να περισυλλέξουμε όλες τις ενεπίγραφες στήλες από το

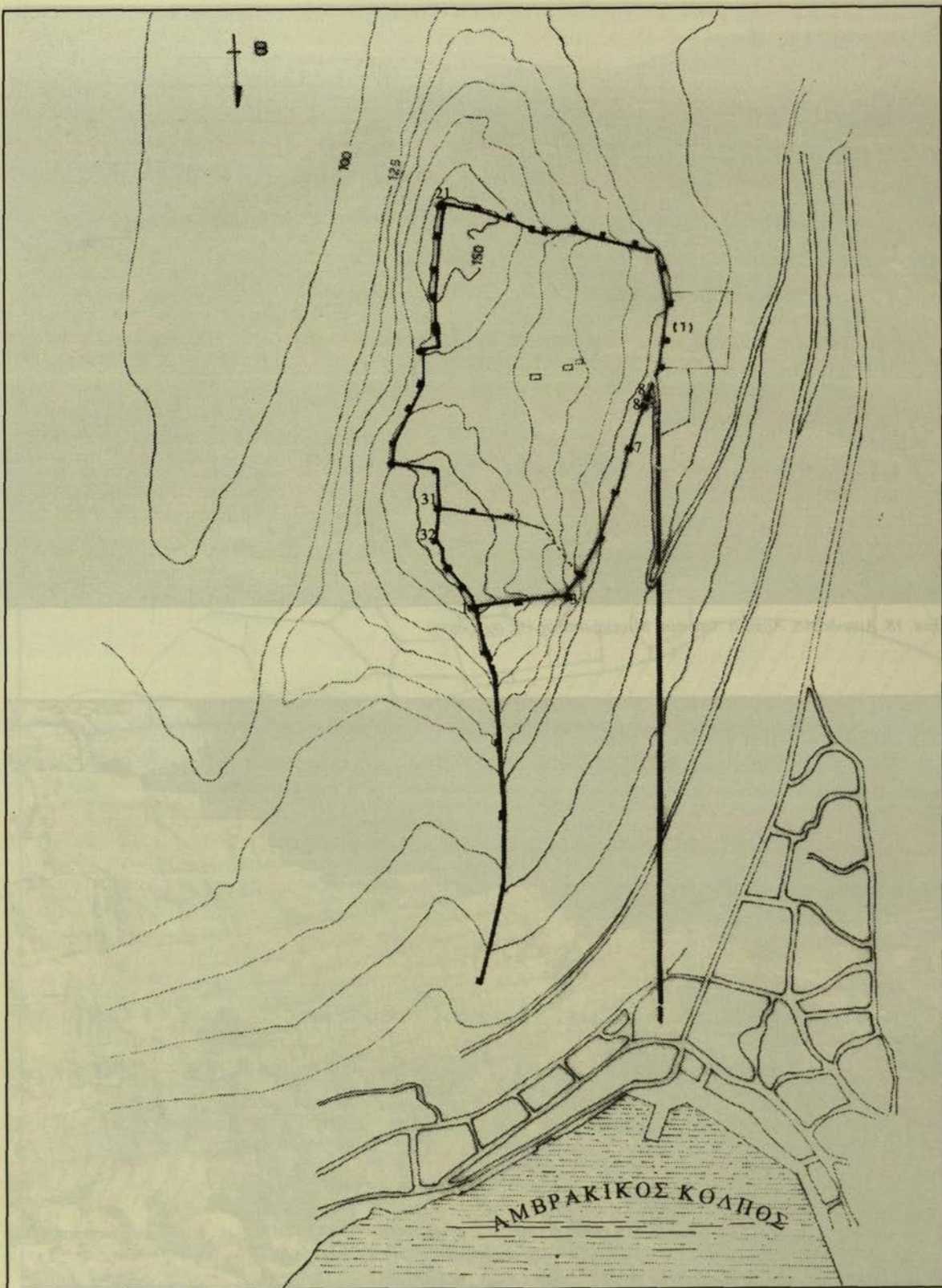
Εικ. 15. Αμφιλογία. Αρχαία Λιμναία. Γενική άποψη του χώρου. (αεροφωτογραφία Α. Κολώντα).

Εικ. 16. Αμφιλοχία. Αρχαία Λιμναία. Γενική άποψη του χώρου. (αεροφωτογραφία Λ. Κολώνα).

Εικ. 17. Αμφιλοχία. Αχαΐα Λιμναία. Σχέδιο οχύρωσης.

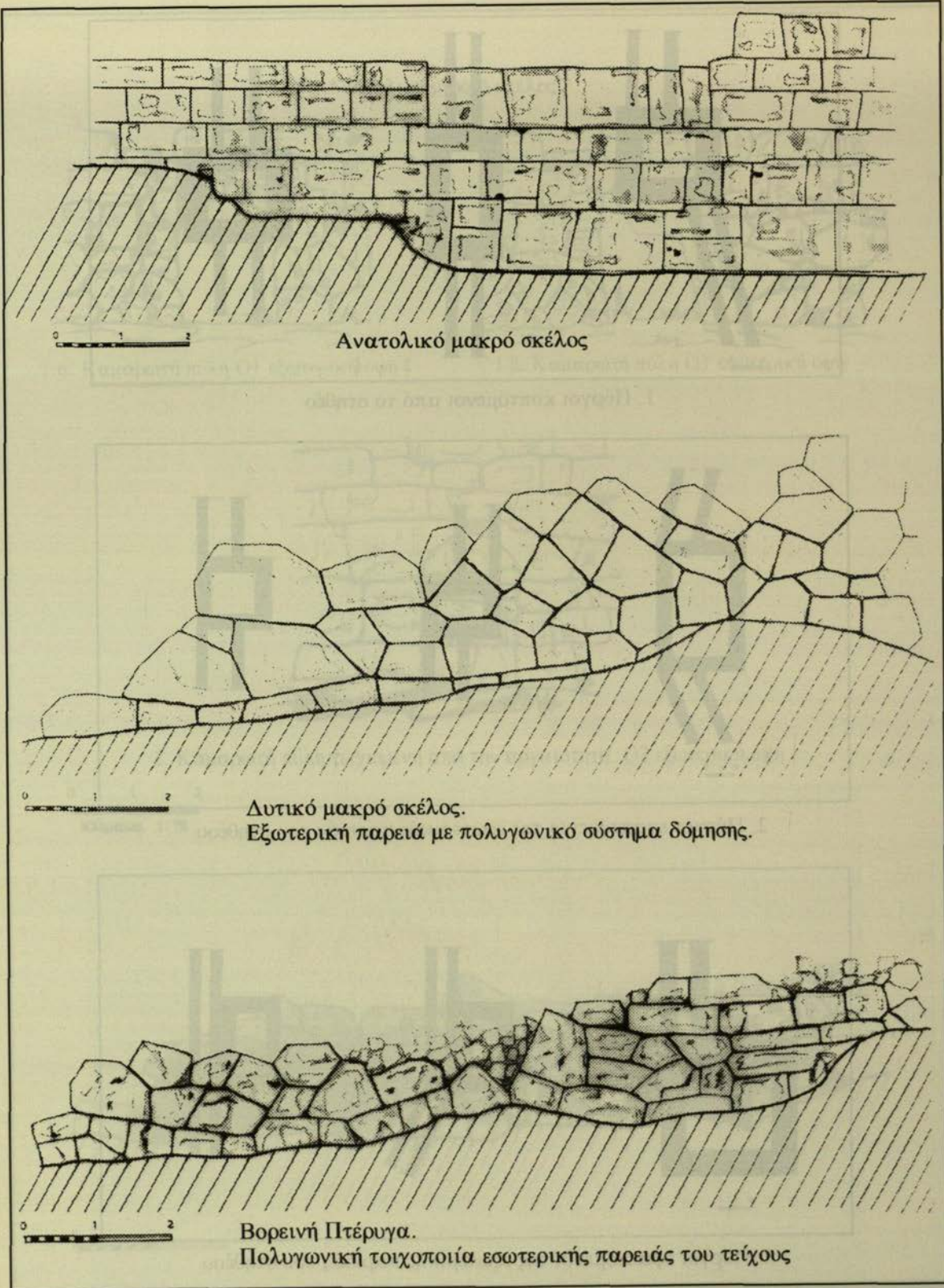

Εικ. 18. Αμφιλοχία. Αρχαία Λιμναία. Μερική άποψη της οχύρωσης.

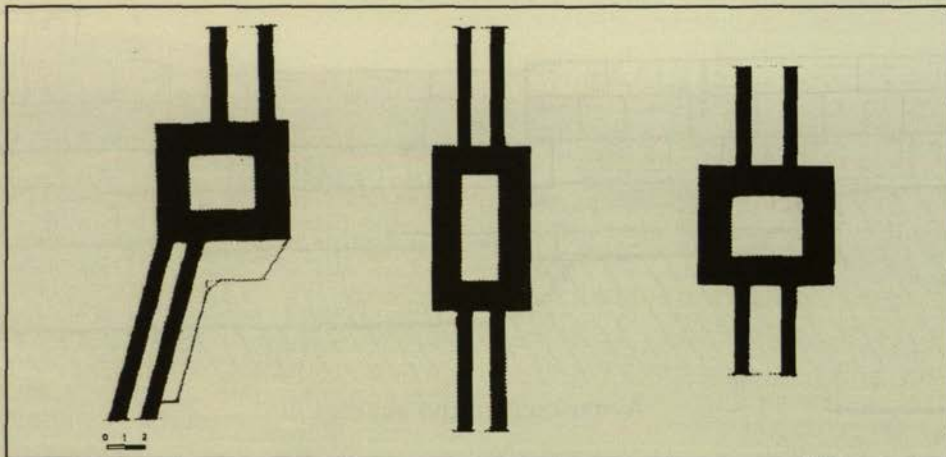
Εικ. 19. Αμφιλοχία. Αρχαία Λιμναία. Μερική άποψη της οχύρωσης.

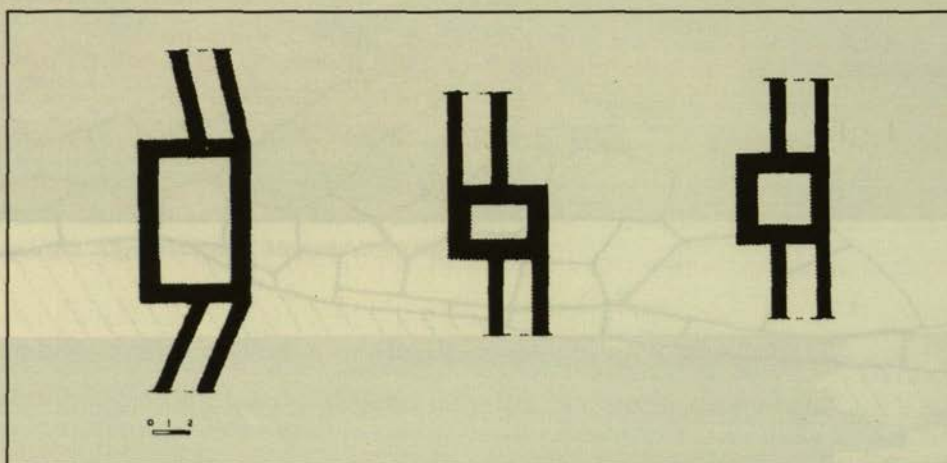

Εικ. 20. Αμφιλοχία. Αρχαία Λιμναία. Σχεδιαστικές λεπτομέρειες των συστημάτων δόμησης του τείχους.

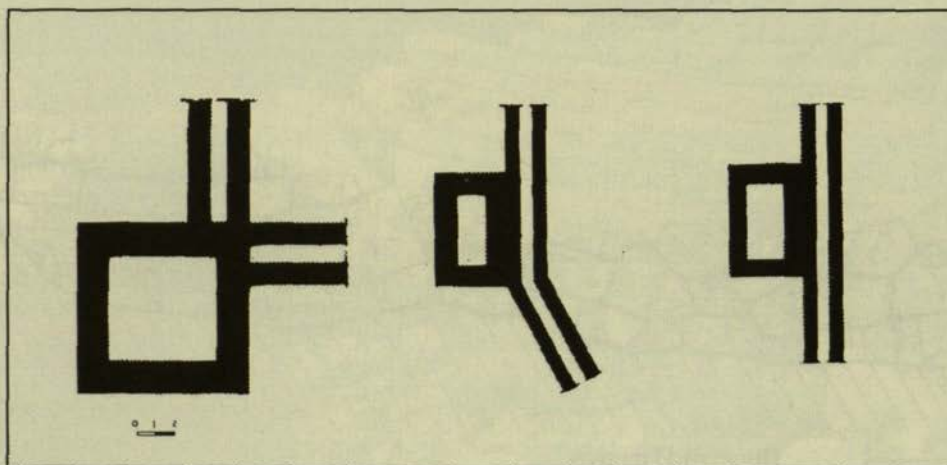

1. Πύργοι κοπτόμενοι από το στηθέο

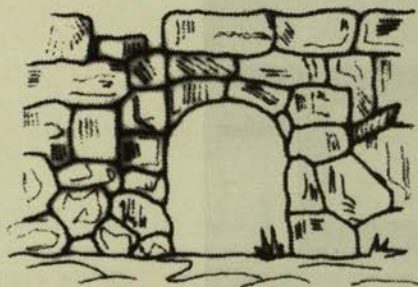
2. Πύργοι εφαπτόμενοι της εσωτερικής παρειάς του στηθέου

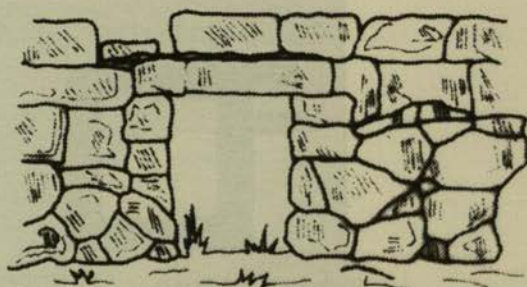
3. Πύργοι εφαπτόμενοι της εξωτερικής παρειάς του στηθέου

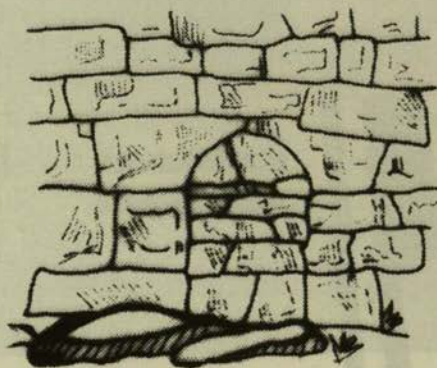
Ανατολικό μακρό σκέλος

1.α. Καμαρωτή πύλη Ο1 εξωτερική όψη

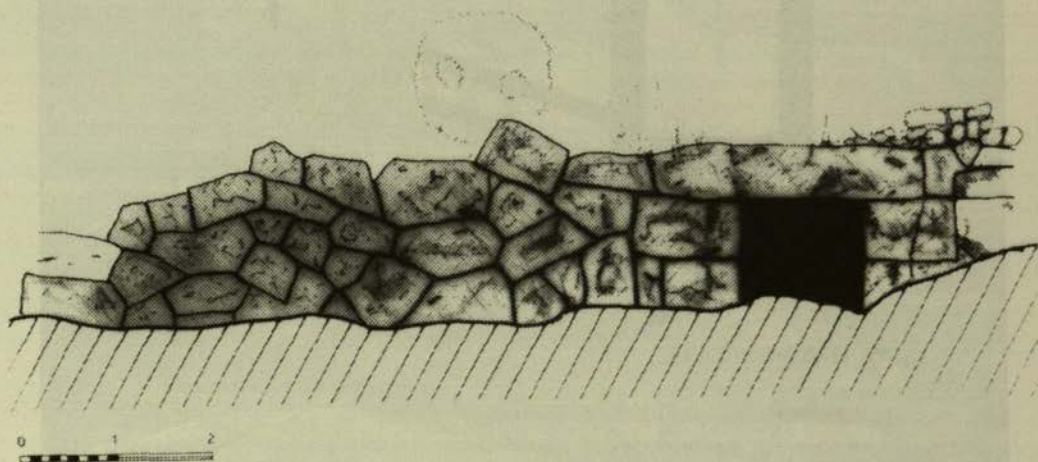

1.β. Καμαρωτή πύλη Ο1 εσωτερική όψη

2. Καμαρωτή πύλη τειχισμένη από την αρχαιότητα. Ο2 εξωτερική όψη

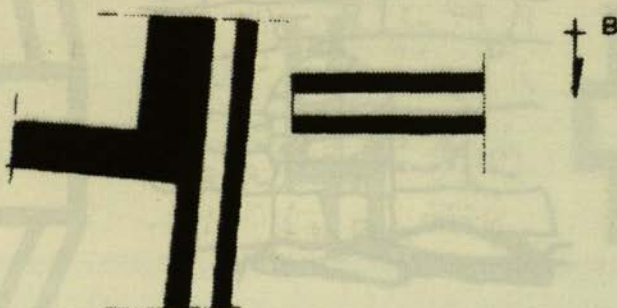
0 1 2
κλίμακα 1:75

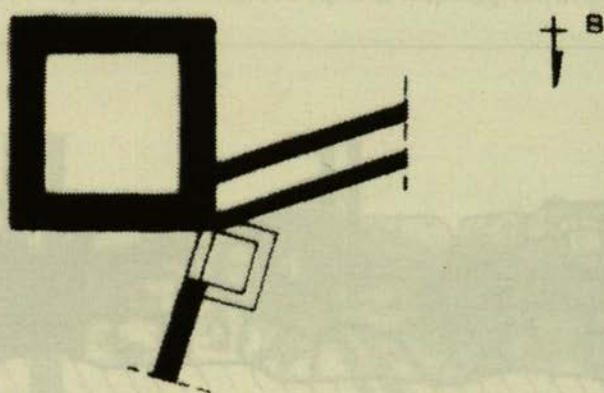

α. Κεντρική πύλη.

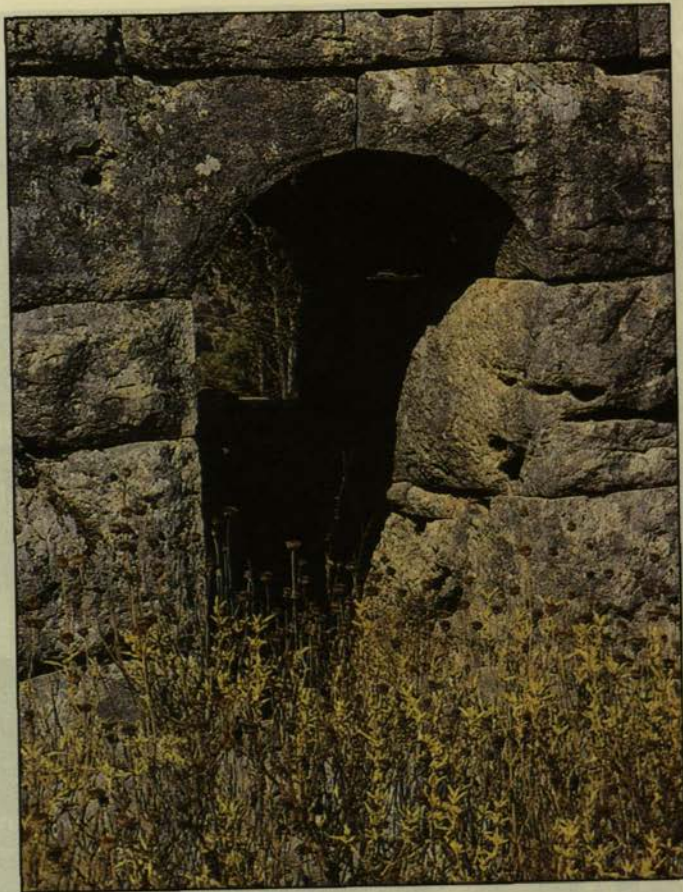
β. Πλαϊνή πύλη Ο1.

γ. Πλαϊνή πύλη Ο2.

0 1 2

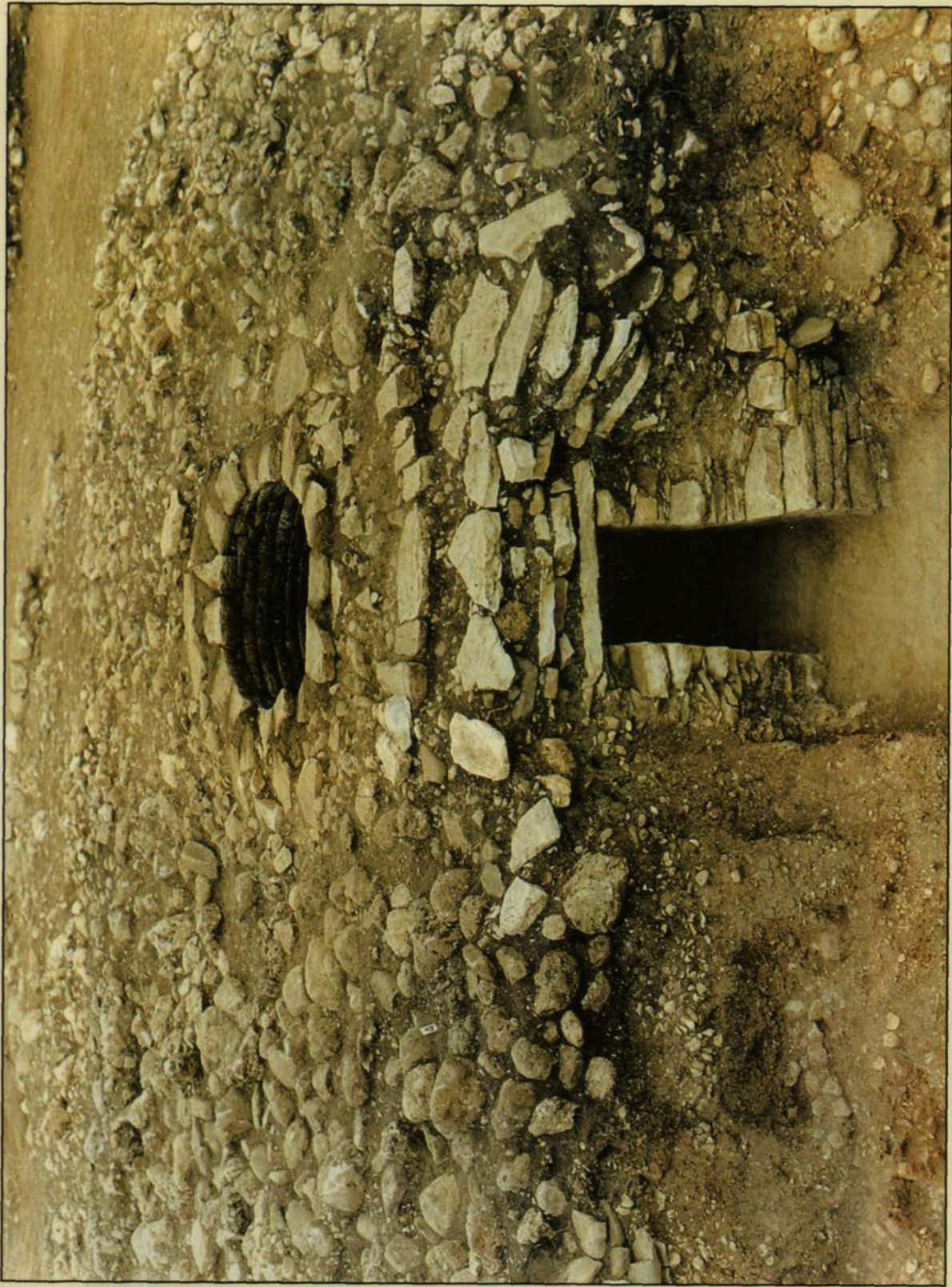

Εικ. 24. Αμφιλοχία. Αρχαία Λιμναία. Τοξωτή πύλη του τείχους.

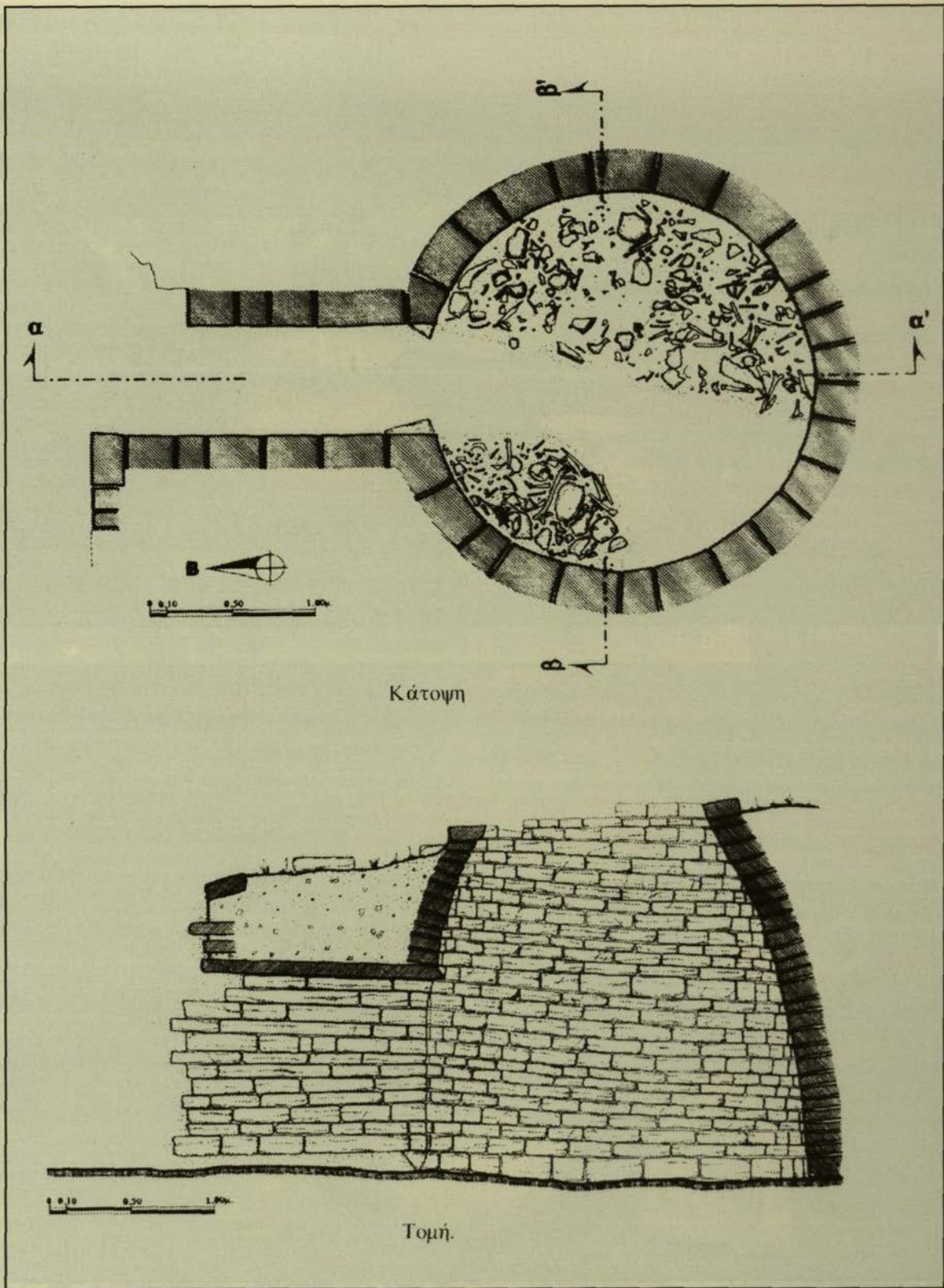
Εικ. 25. Αμφιλοχία. Αρχαία Λιμναία. Τειχιωμένη από την αρχαιότητα τοξωτή πύλη του τείχους.

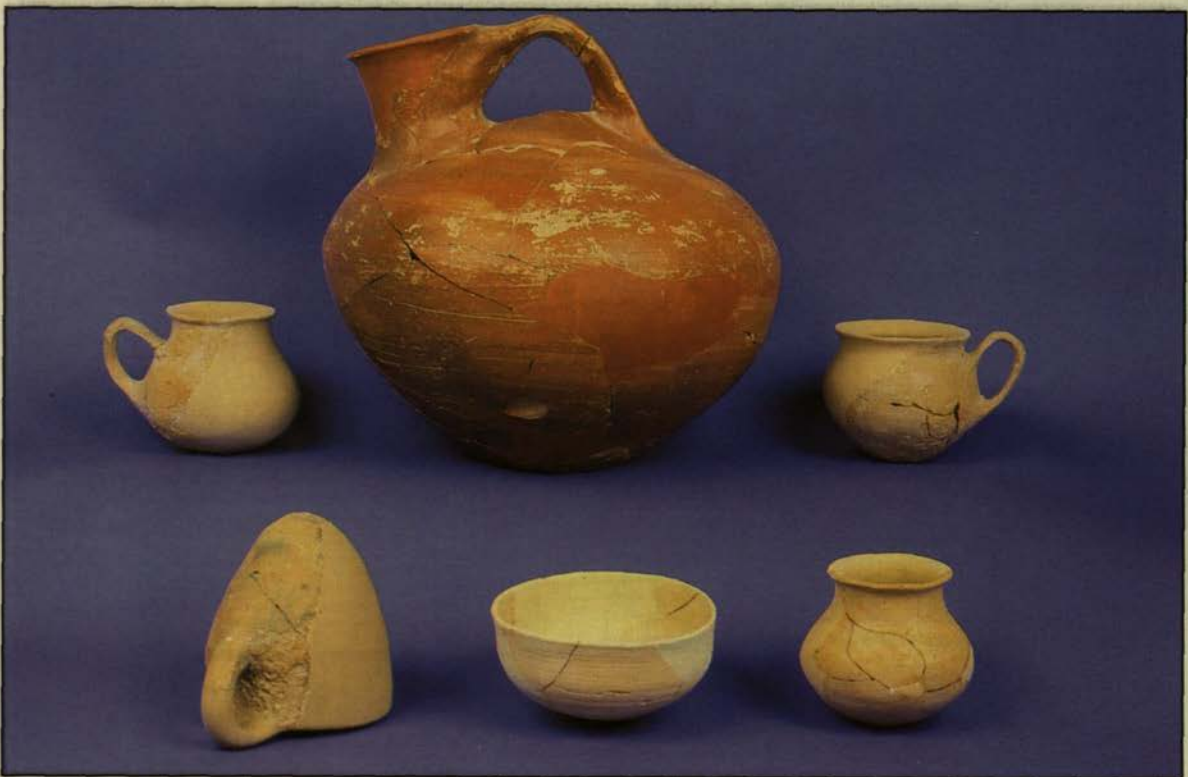
Εικ. 26. Εύριπος, Μόσχοβη Λουτρακίου. Γενική άποψη του θολωτού τάφου και του τύμβου.

Εικ. 27. Εύρωτος, Μόσχοβη Λουτρακίου. Κάτοψη και τομή Θολωτού τάφου.

Εικ. 28α, β. Εύριπος. Μόσχοβη Λουτρακίου. Αγγεία από το θολωτό τάφο

Εικ. 29. Εύριπος. Σφόνδυλος κίονα με ραβδώσεις.

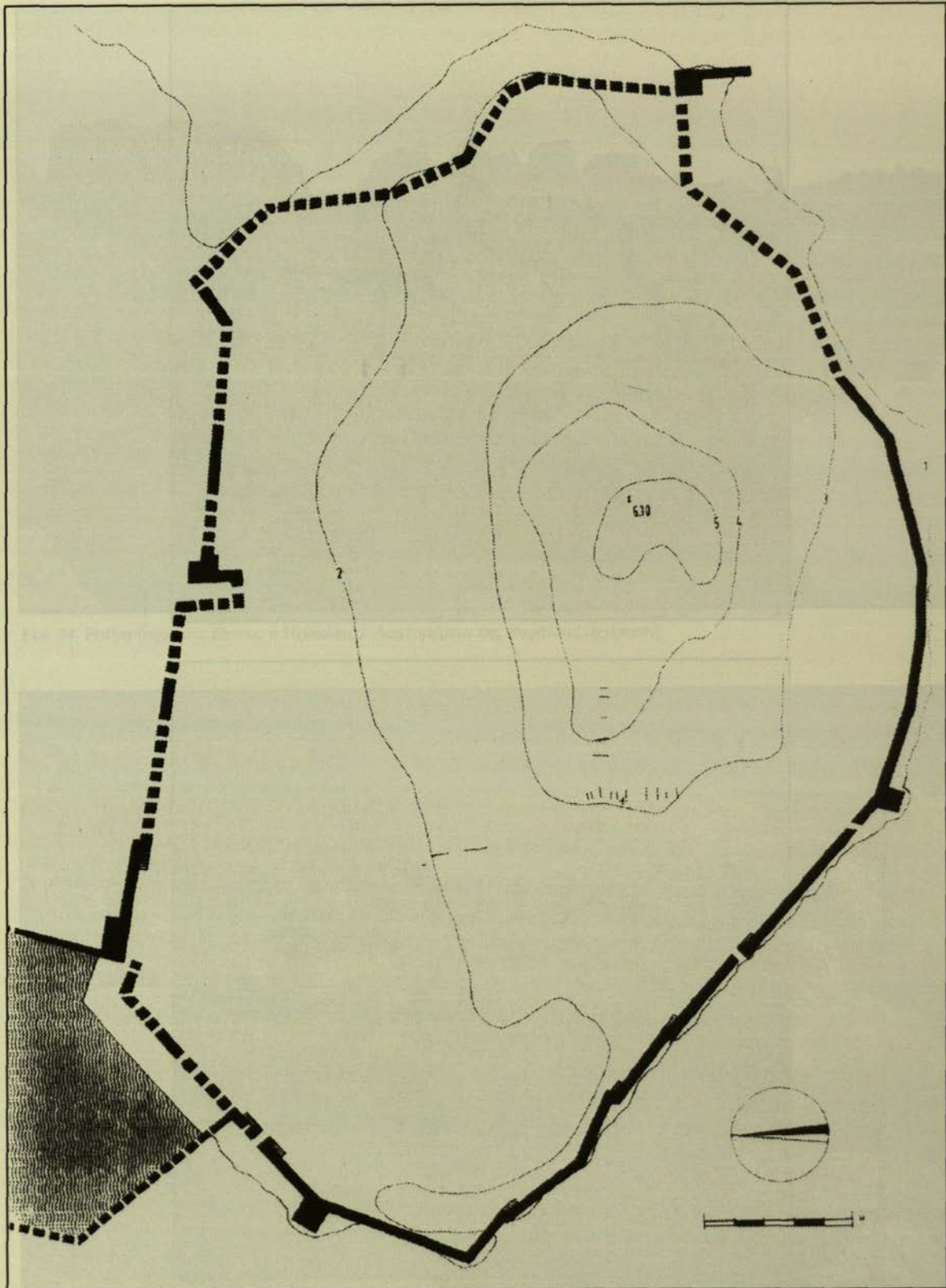

Εικ. 30. Θύρρειο. Κυβοτιδωσχημος τάφος ελληγιστικων χρονων.

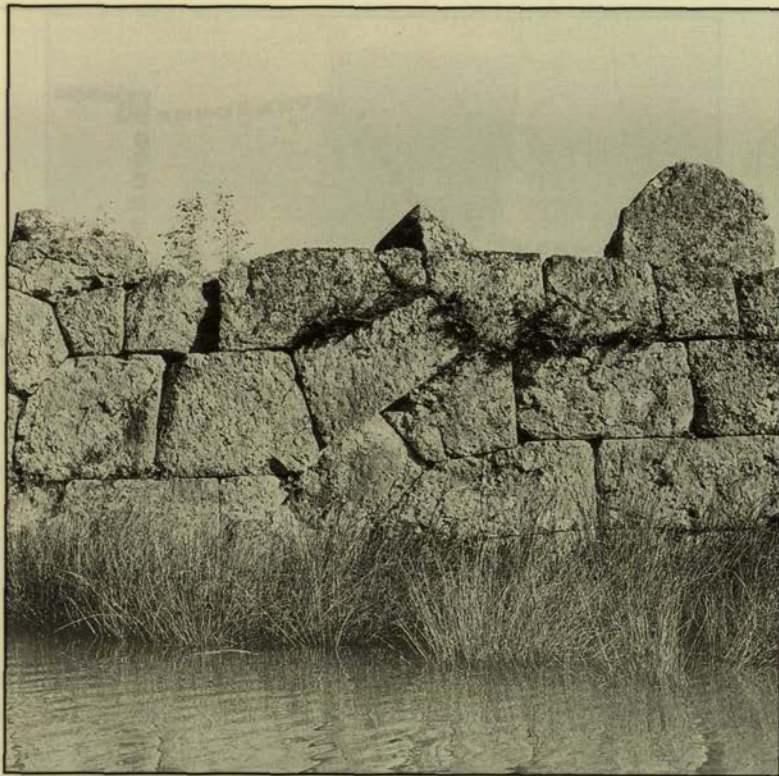
Εικ. 31. Θύρρειο. Ροίγα (αρχαίος Εχίνος ή Ηράκλεια). Αεροφωτογραφία Λ. Κολώνα

Εικ. 32. Ρούγκα (αρχαίος Εχίνος ή Ηράκλεια), Σχέδιο οχύρωσης.

Εικ. 33α, β. Ρούγα (αρχαίος Εχίνος ή Ηράκλεια). Πολυγωνικό σύστημα δόμησης του τείχους.

Εικ. 34. Ρούγα (αρχαίος Εχίνος ή Ηράκλεια). Λεπτομέρεια της παράλιας οχύρωσης.

Εικ. 35. Ρούγα (αρχαίος Εχίνος ή Ηράκλεια). Πεσμένη τοξωτή πύλη.

Εικ. 36. Ανακτόριο (αεροφωτογραφία Λ. Κολώνα)

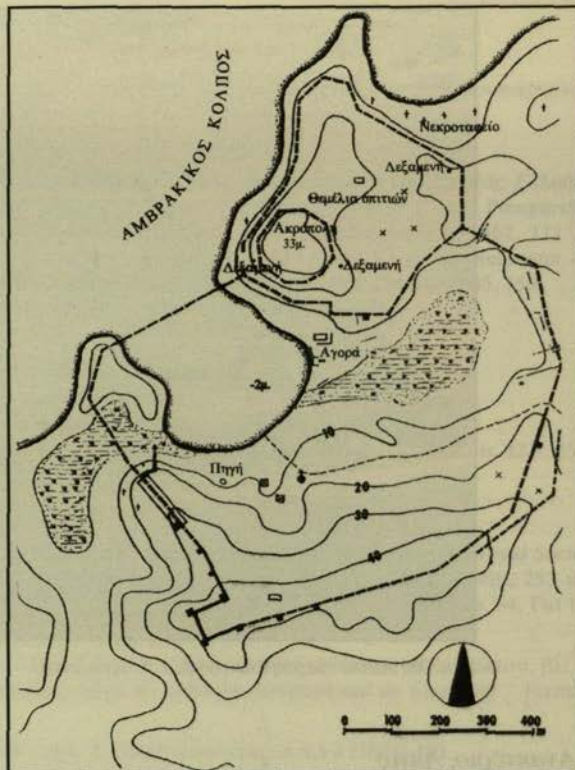
ιδιαίτερα εκτεταμένο νεκροταφείο³⁶ και να προβούμε σε νέα μελέτη των επιγραφών³⁷, να κάνουμε δοκιμαστικές τομές σε θέσεις της πόλης όπου λέγεται ότι προήλθαν από την άροση σπουδαία κινητά ευρήματα³⁸ και τέλος να προβούμε στην επισκευή του μικρού Μουσείου και την αναδιάρθρωση της έκθεσής του. Δυστυχώς, τίποτε από όλα αυτά δεν προλάβαμε να κάνουμε, πλην μιας οσωστικής ανασκαφής σε ένα κιβωτιόσημο τάφο της ελληνιστικής εποχής και την περισυλλογή δέκα επιτυμβίων στηλών, που ήρθαν στο φως κατά τη διάρκεια εκσκαφικών εργασιών για τη δημιουργία γηπέδου.

Ο κιβωτιόσημος τάφος³⁹ έχει διαστάσεις 2,50Χ0,50Χ0,70μ. (εικ. 30). Οι μακριές του πλευρές είναι κτισμένες, ενώ τις στενές φράζουν μονολιθικές πλάκες από ασβεστόλιθο της περιοχής. Ο τάφος είναι προσανατολισμένος Α-Δ και περιείχε τα οστά ενός νεκρού σε άριστη διατήρηση. Ο νεκρός είχε τοποθετηθεί σε ύπτια στάση και προς το δυτικό τμήμα του τάφου, έτσι ώστε, να μείνει αρκετός ελεύθερος χώρος μεταξύ των κάτω άκρων και της Α στενής πλευράς, χώρος στον οποίο βρέθηκαν τα κτερίσματα της ταφής. Το κρανίο ήταν στραμμένο προς τα δεξιά, ενώ τα χέρια ήταν παράλληλα στον κορμό. Την ταφή συνόδευαν δύο πλήρεις μελαμβαφείς πυξίδες με διακόσμηση «west slope», ένας μελαμβαφής λύχνος, έντεκα ασιτάγαλοι, σιδερένια αιχμή δόρατος, χάλκινη μήλη, μολύβδινο φιαλίδιο και μεταξύ των κάτω άκρων δύο σιδερένιες σπλεγίδες. Στον ίδιο χώρο βρέθηκαν και δύο μεγάλα χάλκινα λεβητόσημα αγγεία τα οποία είχαν χρησιμοποιηθεί σαν τεφροδόχες κάλπες καθώς περιείχαν καμμένα οστά. Σε μία από αυτές βρέθηκαν τέσσερα φθαρμένα σιδερένια ιατρικά εργαλεία: δύο μήλες, ένας θλάστης και μία λαβίδα. Η ταύτιση ορισμένων από τα παραπάνω κτερίσματα με ιατρικά εργαλεία που βρέθηκαν τόσο εντός της μιας των κάλπεων όσο και ως κτερίσμα της κατά χώραν ταφής, μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι ο τάφος του Θυρρείου ανήκει σε οικογένεια γιατρών.

Ρούγα (αρχαία Εχίνοσ ή Ηράκλεια)

Τέσσερα χιλιόμετρα βόρεια του Θυρρείου, στη θέση Ρούγα, υπάρχει νησί που καταλαμβάνει το μεγαλύτερο και κεντρικό τμήμα κολπίσκου του Αμβρακικού (εικ. 31). Σήμερα στη σπάνια αυτή γεωμορφολογική σύνθεση λειτουργεί διβάρι χελιών από το οποίο τροφοδοτούνται μεγάλες αγορές του εξωτερικού και ενισχύεται η οικονομική ανάπτυξη της περιοχής. Αν και δεν υπάρχουν μαρτυρίες, κατά την αρχαιότητα η θέση εξυπηρετούσε άλλες ανάγκες. Λειτουργούσε ως επίνειο του Θυρρείου προς τη μεριά αυτή του Αμβρακικού, γι' αυτό και οργανώθηκε εκεί μια πόλιχνη, τα ερείπια της οποίας διατηρήθηκαν ως τις μέρες μας. Ολόκληρη η περιμετρος της νησίδας περιτρέχεται από τείχος (εικ. 32) που είναι δομημένο αλλού κατά το πολυγωνικό (εικ. 33α, β) και αλλού κατά το ψευδοισοδομικό σύστημα, από ασβεστόλιθους της περιοχής. Το τείχος ακολουθεί το περίγραμμα της νησίδας και λόγω των αλληλένδετων εσοχών και εξοχών, την τείχιση θα μπορούσαμε να τη χαρακτηρίσουμε πριονωτή. Η τειχιωμένη πόλιχνη όπως είπαμε, κατέχει το κεντρικό και μεγαλύτερο τμήμα του κολπίσκου, το θαλάσσιο τμήμα του οποίου δημιουργεί ένα πρώτο σύστημα άμυνας της πόλιχνης και με σιγουριά θα έλεγε κανείς ότι αποτελεί τον πρόδρομο των μεσαιωνικών οχυρώσεων που περιβάλλονται από τάφο με νερό (εικ. 34). Ολόκληρος ο κολπίσκος χρησιμοποιεί για τον ελιμενισμό πλοαρίων κατά τη χειμερινή κυρίως περίοδο.

Από αεροφωτογραφία της πόλιχνης που πραγματοποιή-

Εικ. 37. Ανακτόριο. Σχέδιο οχύρωσης

σαμε με πίστωση της Π.Σ.Α., είναι ορατό το πολεοδομικό σύστημα (εικ. 31), το οποίο κατά το μεγαλύτερο τμήμα του μμείται το Ιπποδάμειο. Η οχύρωση κατά τη βόρεια πλευρά φέρει μία κεντρική πύλη και κατά διαστήματα περιμετρικά άλλες πέντε μικρότερες πύλες (εικ. 35). Σε επίκαιρα δε σημεία η άμυνα ενισχύεται και από πέντε ορθογώνιους πύργους, των οποίων η δόμηση διατηρείται ακόμη και σήμερα σε αρκετό ύψος. Έξω από την οχύρωση και στα ΒΑ υπάρχουν ίχνη αρχαίου ναού και τα ερείπια ρωμαϊκού βαλαναίου.

Στο πλαίσιο υλοποίησης της Π.Σ.Α. πραγματοποιήσαμε στη Ρούγα δοκιμαστική ανασκαφική τομή⁴⁰ η οποία εκτός της κεραμικής και των νομισμάτων, μας απέδωσε σημαντική επιγραφή του 1ου π.Χ. αι. η οποία αναφέρεται στο διαιτητικό ρόλο της Ρώμης σε κάποιο επεισόδιο που δημιουργήθηκε μεταξύ αντιμαχόμενων ομάδων του Θυρρείου. Η επιγραφή διατηρείται κατά το ήμισυ και στη θέση εύρεσής της μεταφέρθηκε ως δομικό υλικό σε δεύτερη χρήση κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Εκτός της ανασκαφής πραγματοποιήσαμε πλήρη καθαρισμό όλων των ορατών ερειπίων. Ακολούθησε αεροφωτογράφιση από τον υπογράφοντα και αποτύπωση ολόκληρης της πόλιχνης με τη βοήθεια του Γερμανού αρχιτέκτονα Νίκη Βαϊβί, κατοίκου Βόνιτσας (εικ. 32).

Βεβαίως, παρά τα σημαντικά στοιχεία που εξασφαλίστηκαν στο πλαίσιο υλοποίησης της Π.Σ.Α., εξακολουθεί να αποτελεί πρόβλημα η ταύτιση⁴¹ της θέσης, αν δηλαδή είναι ο αρχαίος Εχίνος ή η Ηράκλεια. Εμείς, πριν από την επιβεβαίωση του ονόματος της πόλης μέσα από τον εντοπισμό επιγραφικού στοιχείου, δεν θα εκφράσουμε άποψη.

Εικ. 38. Άκτιο (αεροφωτογραφία Λ. Κολώνα).

Ανακτόριο, Άκτιο

Η προσπάθειά μας για τον εντοπισμό, την καταγραφή και την προστασία αρχαίων της περιοχής στο πλαίσιο υλοποίησης της Π.Σ.Α. συνεχίστηκε νοτιότερα, στα γεωγραφικά όρια της Βόνιτσας, όπου υπάρχουν και άλλες γνωστές και άγνωστες αρχαίες εγκαταστάσεις. Έτσι, τμήματα οχύρωσης διατηρούνται στη θέση Λέγκα, τα οποία άλλοι ταυτίζουν με την Ηράκλεια και άλλοι με τον Εχίνο. Νοτιότερα στον κάμπο στη θέση Μαγούλα, υπάρχει τειχιωμένο ιερό και λίγο μακρύτερα στη θέση Σπαρτάρια διάσπαρτο δομικό υλικό άγνωστης πόλης, την οποία ορισμένοι ταυτίζουν επί-

σης με την Ηράκλεια. Για το Ανακτόριο (εικ. 36, 37) και το Άκτιο (εικ. 38), πλην της αεροφωτογράφησής τους και της έναρξης απαλλοτριώσης ιδιοκτησιών που υπάρχουν εντός των αρχαίων πόλεων, δεν έγινε άλλη παρέμβαση αφού είχαμε προγραμματίσει να ασχοληθούμε την επόμενη χρονιά, με την παράταση φυσικά της ισχύος της Π.Σ.Α. Ανεξάρτητα όμως από τη δυσάρεστη εξέλιξη της Σύμβασης, επειδή πρόκειται για δύο από τις σημαντικότερες αρχαίες εγκαταστάσεις της πατρίδας μας, τις πόλεις αυτές τις έχουμε θέσει σε πρώτη προτεραιότητα της Υπηρεσίας μας, για την ανάδειξή τους.

1 Θουκυδίδης, II.LXVIII.

2 Την περιοχή επισκέφθηκε ο Heuzey, βλ. Heuzey, *Le mont Olympe et l' Acarnanie*, Paris 1860, 282-289

3 Τη θέση του θεάτρου επισήμανε για πρώτη φορά ο Κ. Ρωμαίος, βλ. ΑΔ 2 (1916), Παρ., 51.

4 Τη σχεδίαση της οχύρωσης και των στοιχείων της πραγματοποίησε ο αρχιτέκτονας της Εφορείας Ε. Αυγούλης, σε συνεργασία με την αρχαιολόγο Σ. Σαραγά και τη σχεδιάστρια Ντ. Στασινού. Την επεξεργασία των σχεδίων στον Η/Υ έκανε ο τοπογράφος της Εφορείας Χ. Μαρινόπουλος. Θερμές ευχαριστίες εκφράζω στους συναδέλφους Γ. Μόσχο, Ε. Σαράντη, Α. Χρυσάφη, Π. Κασσίμη και Γ. Αλεξοπούλου που επόπτευσαν πολλές από τις αρχαιολογικές εργασίες στην περιοχή του Αμβρακικού. Πολλές επίσης ευχαριστίες θέλω να εκφράσω και στους διατελέσαντες νομάρχες και κοινοτάχες της περιοχής και ιδιαίτερα στον πρώην νομάρχη Β. Γιαννακούλια και στον πρώην δήμαρχο Αμφιλοχίας Ν. Τέλωνα. Ιδιαίτερες ευχαριστίες εκφράζω και στο εργοτοτεχνικό και φυλακτικό προσωπικό της περιοχής, του οποίου η βοήθεια για την εκδόση του έργου μας ήταν αποφασιστική.

5 ΑΔ 42 (1987) 182.

6 ΑΔ 44 (1989) 138.

7 ΑΔ 30 (1975), Β1, 175.

8 ΑΔ 43 (1988) 172.

9 ΑΔ 44 (1989) 138.

10 Heuzey, οπ.π., 289 κ.ε.

11 Θουκυδίδης, III.cv.

- 12 Α. Κολώνας, *ΑΔ* 43 (1988) 180' 44 (1989) 145.
- 13 π.χ. στο Καστράκι Αλυζίας.
- 14 βλ. Ν. Σαραγά, «Η αρχαία Λιμναία», *Πρακτικά Α' Αρχαιολογικού και Ιστορικού Συνεδρίου Αιτωλοακαρνανίας 1988*, 206 κ.ε.
- 15 Α. Κολώνας, *ΑΔ* 43 (1988) 180-181' 44 (1989) 145.
- 16 Κ.Α. Ρωμαίος, *ΑΔ* 4 (1918) 107' D. Noack, *ΑΑ* (1916) 215' Κ. Συριόπουλος, *Η προϊστορία της Στερεάς Ελλάδος*, Αθήνα 1968, 8' Heuzey, οπ.π., 319-328' W. Leake, *Travels in Northern Greece*, III, 1835, 243-244' F.C.M.L. Rouqueville, *Voyage de la Grece*, III, Paris 1826, 460-461' C. Bursian, *Geographie von Griechenland*, I. Leipzig 1862, 111' E. Oberhammer, *Akarnanien, Ambrakia, Amphilochien, Leukas im Altertum*, Munchen 1887, 37-38' C. Neumann - J. Partsch, *Physikalische Geographie von Griechenland mit besonderer Rücksicht auf des Altertum*, Breslau 1885, 159.
- 17 Θουκυδίδης, III.CVI.
- 18 Πολύβιος, V, 5, 6, 13, 14.
- 19 Πολύβιος, V, 5: «Διανύσας δε και καθορισθείς βραχύ προ ημέρας προς την καλουμένην Λιμναία...».
- 20 Στα μέσα του περασμένου αιώνα διατηρούνταν πέντε κλίμακες ανόδου, βλ. Heuzey, πιν. V.
- 21 Ο Heuzey παρατήρησε τρεις πύλες στο ανατολικό μακρό σκέλος, ενώ σήμερα είναι ορατές δύο, βλ. οπ.π., σ. 323-325.
- 22 Η θέση είναι γνωστή και ως Αμπάρια, βλ. Α. Κολώνας, *ΑΔ* 43 (1988) 173' 45 (1990) 140-141.
- 23 *ΠΑΕ* (1960) 123.
- 24 Τα ερείπια αναφέρονται από περιηγητές του περασμένου αιώνα, βλ. D.E. Colnaghi, *Transactions of the Royal Society of Literature N.S.* VII (1862) 229, H.G. Lolling, *Reisenotizen aus Griechenland, 1876 und 1877*, 1989, 253 και Rouqueville, οπ.π., 460. Την πόλη Εύριπος αναφέρει ο ψευδο - Σκύλαξ, βλ. *Periplus Scylacis Caryandensis*, 34. Για την ταύτιση των ερειπίων με τον Εύριπο βλ. σχ. μελέτη Α. Κολώνας και Ε. - L. Schwandner, υπό έκδοση.
- 25 Οι Ε. Μαστροκόστας και C. Antonetti ταυτίζουν τον Εύριπο με τα ερείπια στη θέση Μακρυνάδα Βάλτου, βλ. Ε. Μαστροκόστας, *ΑΔ* 22 (1967) Χρον., 321 και C. Antonetti, *Actes du colloque international de Clermont - Ferrand*, 1987, 100 κ.ε.
- 26 C. Antonetti, *Epigraphia* 48 (1986) 45 και *IG*, IX I (2) 239, πρβλ. Ε. Μαστροκόστας, *ΑΑΑ* 4 (1971) 191.
- 27 Heuzey, οπ.π., 373 κ.ε. Ο Leake, δεν κατάφερε να ταυτίσει τα ερείπια στον Αγ. Βασίλειο με το Θύρρειο, βλ. Leake, οπ.π., 20. Κατά τον Noack το Θύρρειο τον 5ο αι. π.Χ. ήταν μεγαλύτερο των Αθηνών, βλ. D. Noack, *ΑΑ* (1916) 215.
- 28 *Στράβων*, X, 2.24, πρβλ. *Διονύσιος Αλικαρνασσεύς*, I 51.
- 29 Ξεν., *Ελληνικά*, VI.2.
- 30 Πολύβιος, IX 34.7.
- 31 Ψήφισμα του Κοινού των Ακαρνανών του 207 π.Χ. αναφέρει τους Θυρρειείς ως μέλη του, βλ. *IG*, IX 2, 582.
- 32 Γ.Α. Φερεντίνου, *Ιστορία της Ακαρνανίας*, 289-290.
- 33 *Λίβιος*, XXXVI.xii
- 34 Cicero, *Epistulae ad Familiares*, XVI.v
- 35 *Στράβων*, VIII, 81P.
- 36 Τάφοι είναι γνωστοί στις θέσεις Αγ. Ευστράτιος, Κερασιές και μέσα στον σύγχρονο οικισμό ενώ σπουδαίο ταφικό μνημείο ήρθε στο φως από τις εργασίες κατασκευής του δρόμου Αμφιλοχίας - Ακτίου, βλ. *BCH* 78 (1954) 137' 80 (1956) 294' 104 (1980) 622' *ΑΔ* 38 (1983) B1, 128' 39 (1984) B1, 105' 40 (1985) B1, 140' 44 (1989) B1, 138.
- 37 Επιτύμβειες στήλες αναφέρονται από τις θέσεις Αγ. Γεώργιος, Παπαρόιδο, Κουραδά, Βέργα, Πετρόπουλο και Κερασιές, βλ. *AE* (1918) 122' *ΑΔ* 18 (1963) B1, 148' 19 (1964) B2, 294' 27 (1972) B2, 436' 40 (1985) B1, 140' *ΠΑΕ* (1977) B, 483-4.
- 38 Στη θέση Σωρός, βλ. *ΑΔ* 2 (1916) Παρ., 48-49, πρβλ. *IG*, IX1, 486, 487. Στη χαράδρα των Καναλιών, βλ. Α. Σκιάς, *ΠΑΕ* (1892) 47-48. Στη θέση Αχούρια, βλ. *ΑΔ* (1989) B1, 138.
- 39 *ΑΔ* 44 (1989) 138, πρβλ. Α. Κολώνας, «Ιατρικά ευρήματα από προσφάτως ανασκαφέντα τάφο της Αιτωλοακαρνανίας», *Materia Medica Graeca* 18 (1990) 233-239.
- 40 Α. Κολώνας, *ΑΔ* 45 (1990) 140' πρβλ. L. Kolonas - J. Gerhke - P. Funke, *ΑΑ*, υπό έκδοση.
- 41 Ο Heuzey ταυτίζει με τον Εχίνο, επίγειο του Θυρρείου, βλ. Heuzey, οπ.π., 379-380. Με αυτόν συμφωνεί τελικώς και ο Klaffenbach, βλ. *IG*, IX, 1(2), 33. Ο Κ. Ρωμαίος ταυτίζει τα ερείπια με την αρχαία Ηράκλεια, βλ. Κ. Ρωμαίος, *ΑΔ* 4 (1918) 114-115. Και οι δύο πόλεις αναφέρονται από τον Πλίνιο, βλ. *Historia naturalis*, 4.2.